

NHH

European Sustainability Reporting Standards

En kvalitativ analyse av kommentarbrev publisert av selskaper i revisjonsbransjen mot ISAE 3000-rammeverket og EFRAGs utkast til standard for bærekraftsrapportering

Elisabeth Landro og Elisabeth Roseth Aam

Veileder: Ulf Mohrmann

Selvstendig arbeid – Masterstudiet i regnskap og revisjon

NORGES HANDELSHØYSKOLE

Dette selvstendige arbeidet er gjennomført som ledd i masterstudiet i økonomi- og administrasjon ved Norges Handelshøyskole og godkjent som sådan. Godkjenningen innebærer ikke at Høyskolen eller sensorer inntår for de metoder som er anvendt, resultater som er fremkommet eller konklusjoner som er trukket i arbeidet.

Abstract

Today, there is a great focus and many expectations on how sustainability reporting for the business sector in Europe will be and how it will be prepared.

The background of the study is EFRAG's launch of a public publication of the draft of a European sustainability standard, with various requirements linked to 13 sustainability themes, with a deadline for feedback in August 2022. A broad variety of different stakeholders responded to the draft, through a two-part survey. The new sustainability standard is a part of CSRD and is expected to enter into force from 2024. The set of standards is called the European Sustainability Reporting Standard (ESRS).

The purpose of this thesis is to investigate how the auditing industry reacted to the draft of ESRS. Thereafter to investigate the challenges and suggestions for improvement, by analyzing published comment letters and surveys.

Our research question of this thesis is "what reactions and expectations from the auditing industry have come as a result of the draft on the sustainability reporting standards, and which challenges does this entail for the auditors' assurance of non-financial information?". In order to answer this question, we have utilized relevant theory and research as our starting point. Furthermore, we have used qualitative theory, feedback from the companies within the auditing industry, the ESRS and ISAE 3000 standards. We find that the feedback can be linked to five conditions: the use of a materiality assessment, the value chain, the implementation process, the auditor's assurance of non-financial information and information overload.

Sammendrag

Det er i dag et stort fokus og mange forventninger til hvordan bærekraftsrapportering for virksomheter i Europa vil bli og hvordan den vil bli utarbeidet.

Bakgrunnen for studien er EFRAGs lansering av en offentlig publikasjon av utkastet til en europeisk bærekraftsstandard med ulike krav knyttet til 13 bærekraftstema, med en frist for tilbakemelding i august 2022. Et bredt spekter av ulike interessenter svarte på utkastet ved å benytte seg av en todelt undersøkelse. Den nye bærekraftsstandard er en del av CSRD og er forventet å tre i kraft fra regnskapsåret 2024. Standardsettet kalles European Sustainability Reporting Standards, forkortet ESRS.

Hensikten med oppgaven er å undersøke hvordan revisjonsbransjen har reagert på EFRAG sitt utkast av ESRS. Videre å undersøke utfordringer og forslag til forbedringer fra bransjen vedrørende implementering og bruk av standarden. Dette ble gjort ved å analysere de publiserte kommentarbrevene og svar på spørreundersøkelser.

Vårt forskningsspørsmål i oppgaven er; *«Hvilke reaksjoner og forventninger fra revisjonsbransjen har kommet som et resultat av utkastet på standarden for bærekraftsrapportering, og hvilke utfordringer medfører denne for revisors attestasjon av ikke-finansiell informasjon?»*. For å finne svar på problemstillingen har vi tatt utgangspunkt i relevant teori og forskning. Videre har vi benyttet kvalitativ teori, tilbakemeldinger fra selskaper innenfor bransjen, standardene ESRS og ISAE 3000. Vi finner at tilbakemeldingene og utfordringene om ESRS kan knyttes til fem forhold; bruk av vesentlighetskonseptet, verdikjedeinformasjon, implementeringsprosessen, revisors attestasjon av ikke-finansiell informasjon og overbelastning av informasjon.

Forord

Denne masteroppgaven er skrevet i forbindelse med et 2-årig masterprogram i Regnskap og Revisjon ved Norges Handelshøyskole (NHH). Gjennom de to studieårene har vi fått analytisk og teoretisk innsikt i revisjonsyrket, som har gitt oss en unik forståelse for regnskap og revisjon som er relevant for en arbeidshverdag som revisorer. Samtidig har vår interesse for bærekraft i revisjonsyrket blitt preget av valgfaget «ESG & Sustainability Reporting», som sammen med revisjonsfagene har gitt oss grunnlaget for å skrive denne masteroppgaven.

Vi vil med dette spesielt takke Deloitte AS som har støttet oss med stipend gjennom mastergraden. Vi ønsker også å takke vår veileder Ulf Mohrmann, som ga oss et godt grunnlag for å komme i gang med masteroppgaven og gitt oss nyttige tilbakemeldinger og veiledning gjennom hele perioden. Vi ønsker også å takke familie som har hjulpet oss med korrekturlesing.

Bergen 23.05.2023

Elisabeth Landro

Elisabeth Roseth Aam

Innholdsfortegnelse

Abstract	2
Sammendrag	3
Forord	4
Innholdsfortegnelse	5
Figuroversikt	7
Tabelloversikt	7
Akronymer og forkortelser	8
Kapittel 1 Innledning	9
1.1 Bakgrunn	9
1.2 Valg av tema	10
1.3 Oppgavens forskningsspørsmål, studiets relevans og dets bidrag til forskning	10
1.4 Oppgavens disposisjon	12
Kapittel 2 Teori	12
2.1 Innledende teoretisk rammeverk	12
2.2 EU Direktivet og Corporate Social Responsibility Directive (CSRD)	12
2.3 EU Taksonomien og Green Deal	14
2.4 Bærekraftig utvikling og bærekraftsmålene (SDG)	16
2.5 European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG) og European Sustainability Reporting Standards	17
2.6 Vesentlighet	21
2.7 Verdikjeden	25
2.8 Grønnvasking og overbelastning av informasjon	26
2.9 Revisors attestasjon av bærekraftsinformasjon	28
2.9.1 Grad av sikkerhet	29
2.9.2 Generelt om ISA	29
2.9.3 Rapporteringsstandarden ISAE 3000	30
2.9.4 Tredjepartsbekreftelse	32
Kapittel 3 Metode	33
3.1 Forskningsdesign og -metode	34
3.2 Datainnsamling	35
3.2.1 Primærdata	36
3.2.2 Sekundærdata	37
3.3 Analyse av data	37

3.4 Studiens gyldighet og pålitelighet.....	38
3.4.1 Troverdighet.....	38
3.4.2 Overførbarhet	38
3.4.3 Pålitelighet	39
3.4.4. Bekreftbarhet	39
3.5 Etiske hensyn.....	39
Kapittel 4 Presentasjon av funn.....	40
4.1 Introduksjon.....	40
4.2 Prosess og implementering	40
4.3 Vesentlighet	44
4.4 Verdikjeden.....	47
4.5 Attestasjon og revisors rolle.....	50
4.6 Overbelastning av informasjon	53
Kapittel 5 Konklusjon.....	56
5.1 Oppsummering og svar på problemstilling.....	56
5.1.1 Vesentlighet	56
5.1.2 Verdikjede	57
5.1.3 Prosess og implementering.....	58
5.1.4 Attestasjon og revisors rolle.....	58
5.1.5 Overbelastning av informasjon	59
5.2 Studiens begrensninger	59
5.3 Forslag til videre forskning.....	60
Litteraturliste.....	62
Standarder og reguleringer	68

Figuroversikt

Figur 1 – Sammenhengen mellom CSRD, Green New Del & EU Taksonomien	s. 15
Figur 2 – FNs bærekraftsmål	s. 16
Figur 3 – Dobbel Vesentlighet	s. 23
Figur 4 – Attestasjon	s. 30

Tabelloversikt

Tabell 1 – Datakilder	s. 35-36
-----------------------------	----------

Akronymer og forkortelser

WWF - World Wildlife Fund

CSRD - Corporate Social Responsibility Directive

DnR - Den norske Revisorforening

EFRAG - European Financial Reporting Advisory Group

FN - Forente nasjoner

ESRS - European Sustainability Reporting Standards

EU - Den Europeiske Union

TCFD - Task Force on Climate-Related Financial Disclosures

GRI - Global Reporting Initiative

SASB - Sustainability Accounting Standards Board

SDG - Sustainable Development Goals

IAASB - International Assurance and Audit Standard Board

ISA - International Standards on Auditing

ISAE - International Standards on Assurance Engagements

IFRS - International Financial Reporting Standards

IAS - International Accounting Standards

ICQC - Internasjonal standard for kvalitetskontroll

ESG - Environmental, Social, Governance

CSR - Corporate Social Responsibility

PwC - PricewaterhouseCoopers

ISSB - International Sustainability Standards Board

ECG - European Contact Group

EY - Ernst & Young

KPMG - Klynveld Peat Marwick Goerdeler

IDW - Institut der Wirtschaftsprüfer

SFDR - Sustainable Finance Disclosure Regulation

BDO - Binder, Dijker, Otte og Co.

Kapittel 1 Innledning

1.1 Bakgrunn

Økonomisk bærekraft betyr å bruke ressurser på en slik måte at dagens økonomiske utvikling ikke går på bekostning av fremtidig økonomisk utvikling. Det sosiale aspektet under bærekraft handler om å sikre at alle mennesker i verden får et rettferdig og godt grunnlag for å kunne leve normale liv (NHO, 2020). Den 28.juni 2022 skrev VG at vi, ifølge WWF (Verdens Naturfond), «... allerede har brukt opp hele årets kvote av jordens fornybare ressurser» (NTB, 2022). Det er på høy tid at alle blir like ansvarlige for å ta vare på jordkloden vår. Det er derfor blant annet også bedriftenes ansvar å legge frem en forretningsmodell hvor bærekraft blir hensyntatt, noe som betyr at bedriftene må implementere bærekraft både i forretningsmodellene sine og i den daglige driften. Studien vi legger frem i denne oppgaven, og det tilhørende forskningsspørsmålet, er med andre ord svært relevant i dagens samfunn. Oppgaven innebærer revisjonsbransjens reaksjoner på en ny, publisert bærekraftsstandard. Standarden er utarbeidet for å tydeliggjøre ansvaret for bærekraft, hvor det er laget overordnede tema med påfølgende krav og understandarder. Formålet med standarden er å effektivisere og strukturere rapportene som skal utarbeides av selskap i Europa, i forbindelse med det økte ansvaret for bærekraftig utvikling og drift.

I forbindelse med det økte fokuset på bærekraftig utvikling og drift har Corporate Social Reporting Directive (heretter CSRD) blitt utviklet for å sette bærekraft på dagsordenen. I august 2022 utarbeidet direktivet i samarbeid med European Financial Reporting Advisory Group (heretter EFRAG) et utkast av en standard for bærekraftsrapportering kalt European Sustainability Reporting Directive (heretter ESRS). ESRS etablerer grunnlaget for det som kreves av informasjon i rapporteringen av bærekraft på selskapsnivå. Selve implementeringen av standarden skal skje over en periode fra 2024 til 2027, hvor det etter hvert stilles krav til at flere og flere selskaper må utarbeide en bærekraftsrapport separat fra den finansielle rapporteringen. Formålet med standarden er å lage felles retningslinjer og guide for å innhente og utarbeide bærekraftsrapporter på grunnlag av den kommende obligatoriske rapporteringen av bærekraft i EU. På Norgesbasis er det i første omgang om lag 1.700 selskaper som omfattes av kravene (Revisorforeningen, 2021).

1.2 Valg av tema

De siste årene har det vært en økende forventning om at selskaper må rapportere om bærekraftsforhold i bedriften. Det har også blitt utarbeidet et mangfold av rapporteringsstandarder for frivillig rapportering. FN har definert 17 bærekraftsmål med 169 delmål som skal nås innen 2030 for å sette fokus på bærekraft globalt. Denne publiseringen har ført til at begrepet bærekraft har fått vesentlig økt betydning, ikke bare i samfunnet, men også i hele verden. Tradisjonelt sett har hovedfokuset for bedrifter vært å bygge lønnsomme arbeidsplasser for å finansiere velferdsstaten og for å tjene aksjonærene. Dette fokuset har nå beveget seg over til at det å være bærekraftig stadig blir viktigere både for eiere og tilhørende interessenter (NHO, 2020).

Bærekraftsrapportering er et relevant tema for revisjonsbransjen og for alle selskaper som må rapportere i henhold til den nye standarden. Det er et økt fokus på bærekraft, som er et tema som vil være relevant også i fremtiden. Vi blir nærmest daglig påminnet om effektene av klimaendringer og hvilket arbeid som legges ned i dag og som må legges ned i fremtiden for å kunne leve på jordkloden. Revisjonsbransjen står overfor mange nye utfordringer i forbindelse med direktivet og standarden fordi det er revisor, og andre tredjeparter, som kommer til å attestere på bærekraftsrapporter. Den nye standarden fører til at omfanget av selskaper som må utarbeide bærekraftsrapporter øker, sammenlignet med frivillig rapportering, fordi det vil bli obligatorisk. Revisor har i utgangspunktet en travel, dog sesongbasert arbeidshverdag, men arbeidsmengden vil definitivt øke når standarden trer i kraft. Dette fordi den krever bekreftelse av en tredjepart, som er revisor eller en bærekraftsspesialist (Deloitte, 2022). Videre fører dette til at revisors kompetanse innenfor bærekraft må styrkes. Flere revisjonsfirma søker nå etter nye ansatte med kompetanse og erfaring innenfor fagfeltet.

1.3 Oppgavens forskningsspørsmål, studiets relevans og dets bidrag til forskning

I lys av standarden som ble publisert av EFRAG ble det åpnet for å kommentere på utkastet. Formålet med kommentarene er at EFRAG skal bruke dem til å utarbeide et forbedret og endelig standardsett som hensyntar brukerne og som skal benyttes ved både utarbeidelse av rapporter og ved tredjepartsattestasjon.

Dette leder oss inn på vårt forskningsspørsmål:

«Hvilke reaksjoner og forventninger har utkastet om standard bærekraftsrapportering medført for revisjonsbransjen, og hvilke utfordringer medfører dette for revisors attestasjon av ikke-finansiell informasjon».

For videre forskning samler forskningsspørsmålet vårt et uttrykk som viser de vanligste bekymringene for utvalgte krav innenfor ESRS. Bruken av standarden skal starte i 2024, og det er klart at bekymringer bør besvares og løses innen den tid. Videre forskning vil dreie seg mer om mottakelsen og bruken av standarden når kravene er implementert. For å best mulig svare på forskningsspørsmålet har vi benyttet oss av to de to standardene ESRS og ISAE 3000. ESRS er en naturlig del av oppgaven da kommentarbrevene er et resultat av standardutkastet. ISAE 3000 er inkludert for å vinkle oppgaven mot revisors arbeidshverdag med obligatorisk bærekraftsattestasjon.

Resultatene av studien vår viser at revisor generelt sett er svært positive til den nye standarden, men selv om revisjonsselskapene har forventet en slik standard i lang tid, har de naturligvis også en del bekymringer knyttet til den. Disse bekymringene knyttes hovedsakelig til prosess og implementering, vesentlighetsbegrepet og verdikjede samt mengden informasjon som skal inkluderes i rapportene. Det er mange norske, og ikke minst europeiske selskaper, som omfattes av kravene allerede i 2024. Revisor uttrykker bekymringer til tidspresset for å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig informasjon til rapportene, samt bearbeide denne slik at rapportene kan bistå med nyttig informasjon til dens brukere. Tilbakemeldinger fra revisjonsbransjen viser også at vesentlighetsbegrepet (dobbel vesentlighet) kan bli for stort knyttet til informasjon som må inkluderes og vurderinger som må gjøres for å kunne utarbeide rapportene. Dette henger sammen med antall krav og vurderinger i standarden blant annet knyttet til informasjonsbehovet om selskapets verdikjede. Det vil være revisor eller en tredjeparts ansvar å attestere på bærekraftsrapportene, og mengden informasjon vil også kunne medføre økt risiko for grønnvasking, noe som revisor må være særskilt observant på fremover (Deloitte, 2022). I forbindelse med bærekraftsrapportering blir det i disse dager utarbeidet en egen revisjonsstandard for attestasjon av bærekraftsrapporter, kalt ISSA 5000, som skal gjelde uavhengig av rammeverk samt uavhengig av om revisor har status som finansiell revisor (Kirkeby, Akselberg, & Riise, 2023).

1.4 Oppgavens disposisjon

Oppgaven er delt inn i fem deler. Bakgrunn og motivasjon for valg av oppgavetema, som allerede nevnt, er presentert i oppgavens første del. Videre følger det teoretiske rammeverket som vil bli benyttet for å besvare problemstillingen, etterfulgt av anvendt analysemetode. Under del fire av oppgaven vil det bli utført en analyse av kommentarbrevene og resultatene fra disse, som til slutt danner grunnlag for vår konklusjon, hvor vi også inkluderer forslag til videre forskning på feltet samt studiens begrensninger.

Kapittel 2 Teori

2.1 Innledende teoretisk rammeverk

For å danne grunnlaget for det teoretiske rammeverket som skal anvendes i vår kvalitative analyse, er vårt formål for det følgende kapittelet å gi et overordnet overblikk på temaer og teori som vi anser er relevant for å besvare den valgte problemstillingen, og som knyttes opp til funnene fra kommentarbrevene. Vi går først inn på grunnlaget for bærekraftsrapportering, som EU Direktivet, CSRD og EFRAG sammen har ført til et utkast av en bærekraftsstandard som kalles ESRS. Videre vil vi også definere bærekraft, bærekraftsmål og -utvikling, samt drøfte de ulike temaene vesentlighet, verdikjede, revisors attestasjon av bærekraftsrapporter, risiko for grønnvasking og overbelastning av informasjon. Til slutt vil vi inkludere ISAE 3000, som er standarden for attestasjon av ikke-finansiell informasjon og som brukes av revisor i dag for å kontrollere bærekraftsrapportene.

2.2 EU Direktivet og Corporate Social Responsibility Directive (CSRD)

CSRD er et direktiv for bærekraftsrapportering som skal gi bedre, mer fullstendig og tilgjengelig informasjon om selskapers bærekraftsforhold. Denne typen informasjon er nyttig for selskapets interessenter og aksjonærer når de skal ta beslutninger på vegne av rapportene som bedriftene utsteder. En interessent er noen som alene eller sammen med flere har økonomiske eller andre interesser i et foretak. Det kan eksempelvis være kunder, investorer,

myndigheter, leverandører, foreninger eller andre organisasjoner som har nytte av informasjon om og fra et selskap (Nilstun, 2022). Informasjonen som selskapene skal rapportere om i en bærekraftsrapport inkluderer blant annet selskapets påvirkning(er) på ulike bærekraftsforhold på miljøet og samfunnet, og hvordan dette igjen påvirker selskapets egen utvikling og resultat av driften. Reglene i direktivet stiller minstekrav til informasjonen som hovedsakelig skal inneholde forretningsmodell og strategi, risiko og muligheter med hensyn på bærekraft (NHO, 2022). CSRD erstatter EU direktivet for ikke-finansiell rapportering i EU (Revisorforeningen, 2021). I forbindelse med CSRD er det EFRAG som har fått ansvaret for å utarbeide rapporteringsstandarden som skal være en del av direktivet.

CSR, corporate social responsibility eller samfunnsansvar, er et ledelseskonsept der selskaper integrerer sosiale og miljømessige hensyn i sin forretningsdrift og interaksjon med sine interessenter. Samfunnsansvar er forstått som måten et selskap oppnår en balanse mellom økonomiske, miljømessige og sosiale forhold, samtidig som det imøtekommer forventningene til aksjonærer og interessenter (UNIDO, 2022). Det er klart at rapporteringen av CSR-forhold har en avgjørende rolle for å forbedre interessentforhold og investeringseffektivitet, samtidig som at investeringskostnadene også reduseres. En studie gjort av Huang og Watson fant at selv om CSR-rapportering og bevissthet hovedsakelig ser ut til å fokusere på interessenter, kan det også forbedre selskapets omdømme, merkevarer og tillit, tiltrekke kunder og ansatte samt forbedre lønnsomheten og selskapets verdi. CSR-rapportering av høy kvalitet bidrar til å oppnå maksimal aksjonærverdi. Imidlertid har en rekke andre studier likevel hevdet at selv om obligatorisk CSR-rapportering kan endre et selskaps atferd med hensyn til for eksempel utslipp, samt produksjon av positive og reduksjon av negative eksternaliteter, kan det samtidig redusere bedriftens fortjeneste og skade aksjonærenes interesser (Shen, Ho, Yang, & Leonard, 2021).

CSR-rapportering kan i motsetning til dette være med på å redusere informasjonsasymmetri mellom selskaper og kreditorer, samt redusere interessekonflikter mellom ledere og ulike interessenter. Det er i tillegg også avdekket at selskaper med et sterkt omdømme innenfor samfunnsansvar er mer sannsynlig å inkludere finansiell og bærekraftig informasjon av høy kvalitet enn de med lavt omdømme. Markedskonkurransen gir derimot lite insentiv for ledere å engasjere seg i atferd som fremmer samfunnsansvar som kommer interessentene til gode (Shen et al., 2021).

Bærekraftsrapporter utarbeides for at interessentene skal kunne lese dem og danne et bilde av hvor bærekraftig et selskap er. De skal også kunne ta beslutninger, økonomiske eller andre, på bakgrunn av rapportene og det er derfor viktig at rapportene faktisk viser informasjon som kan

brukes av interessentene og som er forståelig. Ifølge signalteori kan dagens bærekraftsrapporter gjøre det vanskelig for interessenter å vurdere hvilket av selskapets produkter og prosesser som er bærekraftig, av høy kvalitet eller dedikert til sosial velferd. Ved hjelp av ESRS kan dermed selskaper bruke standarden til å utarbeide en rapport som bidrar til å redusere informasjonsasymmetrien og at det blir lettere for interessenter å vurdere innholdet i rapporten (Bhattacharya, Good, Sardashti, & Pelozo, 2020).

I en studie utført på kinesiske børsnoterte selskaper ble det undersøkt om investorer verdsetter offentliggjøring av bærekraftsrapporter. Funnene var at investorer verdsetter et selskaps bærekraftspraksis når de skal ta investeringsbeslutninger, og at disse rapportene kan dempe negative markedssvar. Markedet straffer bedrifter eksempelvis for deres karbonutslipp, men informasjon om utslippene gjør «straffen» mildere (Wang & Li, 2015). Dette vil med andre ord bety at det foreligger et større insentiv for bedrifter å rapportere om bærekraftig informasjon, fordi rapporteringen bidrar til åpenhet og mindre negativ omtale. Studien var dog utført før utgivelsen av ESRS da det var frivillig å rapportere om bærekraft, men kan brukes til å understreke at det kan være nyttig for bedrifter å investere i gode bærekraftsrapporter nå som det blir obligatorisk å rapportere.

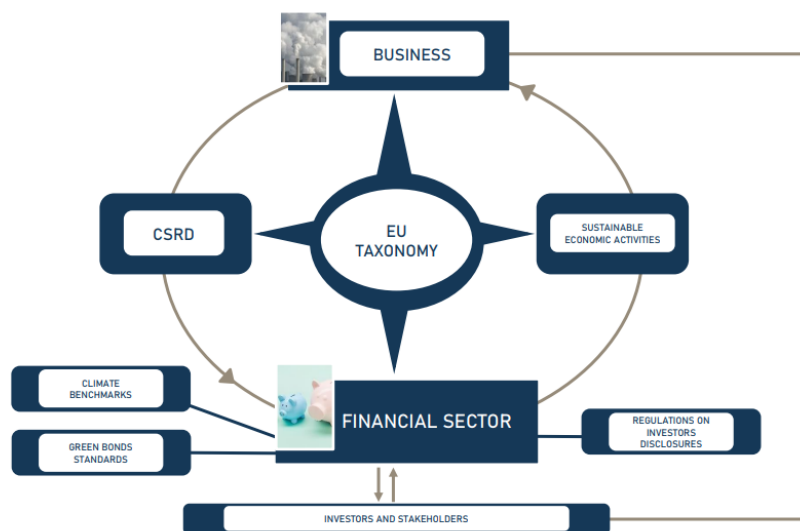
2.3 EU Taksonomien og Green Deal

EU Taksonomien er et klassifiseringssystem som forteller hvor bærekraftig en virksomhet er, med et mål om å flytte kapital til bærekraftige selskap. Taksonomien gjelder for alle store, børsnoterte selskaper, for alle regulerte finansforetak, for produkter med kobling til bærekraft og for banker (ECONA, 2021). For å kalles bærekraftig ifølge taksonomien må virksomheten unngå å gjøre vesentlig skade, vise sosialt ansvar og gi et betydelig bidrag til ett av følgende seks miljømål (Nilsen & Halleråker, 2022):

1. begrensning av klimaendringer,
2. klimatilpasning,
3. bærekraftig bruk og beskyttelse av vann- og havressurser,
4. omstilling til en sirkulær økonomi,
5. forebygging og bekjempelse av forurensing, og
6. beskyttelse og gjenopprettelse av biologisk mangfold og økosystemer.

For å beseire utfordringene knyttet til klimaendringer og miljøforringelser er det utarbeidet en avtale, kalt «Green Deal», som skal bidra til å endre EU til en moderne, ressurseffektiv og konkurransedyktig økonomi. Samtidig skal den forsikre netto null utslipp av drivhusgasser innen 2050 og økonomisk vekst ved minst mulig bruk av ressurser, hvor alle personer og steder er inkludert (European Commission, 2021). «Green Deal» er et program med plan og strategi for hvordan EU skal bli verdens første klimanøytrale kontinent og trådte i kraft allerede fra 1.januar 2022 (ECONA, 2021).

Taksonomiforordningen i EU krever at selskaper som faller innenfor virkeområdet til CSRD skal opplyse graden av om deres økonomiske aktiviteter er bærekraftige i henhold til taksonomien. Disse kriteriene må offentliggjøres sammen med de andre dataene for bærekraft som definert i CSRD. Målet til «Green Deal» om netto null utslipp er et nøkkelement i EU Taksonomien, som brukes for å definere bærekraftige forretningsaktiviteter. Følgelig er CSRD, EU Taksonomien og «Green Deal» nært knyttet sammen, som vist under i figur 1 (Rödl & Partner, 2022).

Figur 1 – sammenhengen mellom CSRD, Green Deal og EU taksonomien

Gapet mellom virkeligheten i dag, regulatorenes forventninger og nye forretningsmuligheter er stort og tillater flere mulige veier mot taksonomikvalifiserte aktiviteter. EUs «Green Deal» og taksonomien presenterer en stor andel nye, obligatoriske aktiviteter for selskaper. Etter EU taksonomien forventes det informasjon om bærekraftige aktiviteter på lik linje som at et selskap har informasjon om sine økonomiske aktiviteter. Det kan være en utfordring for bedrifter å

finne og beregne pålitelige data som trengs for å evaluere bærekraften til deres økonomiske aktiviteter og forsøk på å lage slike data blir dermed ofte basert på gjennomsnitt eller antakelser. Det er flere motstridende krefter som foregår samtidig med implementeringen av EU taksonomien. Det største hinderet for implementeringen er ulike bedriftsstrategier som kan bremse overgangen. I dag representerer holdningen til mange selskaper et hinder fordi de ser på ESG og taksonomi kun som et emne innen ulike investeringsmuligheter. Så lenge EU taksonomien blir sett på som en regulatorisk rapportering, vil ikke dens mål og markedspotensialer bli realisert (Andersen, Seppänen, & Lähteenmäki, 2023).

2.4 Bærekraftig utvikling og bærekraftsmålene (SDG)

Definisjonen på bærekraftig utvikling er:

«En utvikling som imøtekommer dagens behov uten å ødelegge for at kommende generasjoner skal få dekket sine behov».

Klima (miljø), økonomi og samfunn er nøkkeldimensjonene som må beskyttes og investeres i for å skape bærekraftig utvikling. Verden må jobbe sammen for å finne løsninger som balanserer belastningen på disse tre dimensjonene (Iversen, 2021). I lys av dette har FNs klimapanel utarbeidet 17 bærekraftsmål, som vist i figur 2, som verden må samarbeide om for å utrydde fattigdom, bekjempe ulikhet og stanse klimaendringer innen 2030 (Wilkinson, 2023):

Figur 2 – FNs bærekraftsmål (Wilkinson, 2023).

I henhold til en rapport fremlagt av regjeringen vedrørende status for bærekraftsmålene, ligger Norge på sjetteplass blant landene på SDG-indeksen (Regjeringen, 2021). Norges hovedutfordring knyttes likevel til et høyt forbruk av ressurser og energi, og et høyt nivå av klimagassutslipp. Dette ansvaret hviler ikke bare på enkeltpersoner i det daglige livet, men også på bedriftene (Hovland, 2021). En undersøkelse viser at stadig flere bedrifter legger disse bærekraftsmålene til grunn for sitt arbeid og ser potensialet i å tenke bærekraftig (Forskningsrådet, 2022).

En av utfordringene når det kommer til bærekraftsmålene er hvordan selskaper kan integrere dem i strategien. Interessentenes forventninger øker, og selskapene strever med å implementere bærekraftsmålene. Dette indikerer at engasjementet for å nå målene vil bli kritisk for selskapene for å opprettholde forholdet til sine interessenter. Praktiserende organisasjoner slik som konsulentfirma, ideelle organisasjoner og samfunnsinstitusjoner har foreslått retningslinjer for å fasilitere implementeringen av bærekraftsmålene. Disse retningslinjene mangler ofte kombinasjonen mellom teoretisk og empirisk erfaring og kunnskap (Berrone, Horacia, Ricart, Brito, & Giuliadori, 2023).

Berrone, Rousseau, Ricart, Brito og Giuliadori (2023) undersøkte et akademisk rammeverk, med mål om å integrere bærekraftsmålene. Rammeverket foreslo en robust fremgangsmåte for å implementere bærekraftsmålene i selskapets drift, og understrekte at å forstå sammenhengen mellom bærekraftsmålene og kjernevirksomheten var essensielt. Dette fordi den innsatsen man må legge inn for å nå et av målene kan påvirke hele systemet og skape synergieffekter (Berrone et al., 2023).

2.5 European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG) og European Sustainability Reporting Standards

For å utlede vårt forskningsspørsmål og grunnlaget for den kvalitative analysen har vi valgt å benytte oss av ulike kommentarbrev og svar på spørreundersøkelser om ESRS fra selskaper og organisasjoner i revisjonsbransjen. Vi har innhentet kommentarbrev og sett på svar på spørreundersøkelse fra Revisorforeningen, PwC, Deloitte, ECG, BDO, EY og KPMG. Dette danner grunnlaget for vår analyse av forskningsspørsmålet og er gjennomgått i detalj for å avdekke reaksjoner, forventninger og eventuell misnøye med utkastet. Vi anser at enhetene som er

benyttet for analysen er representative for revisjonsbransjen da PwC, Deloitte, KPMG og EY utgjør de fire store revisjonsselskapene i Norge. Revisorforeningen, hovedforeningen for revisjonsbransjen i Norge, har ansvar for å formidle standarder og andre lover og regler som må følges av revisjonsselskapene under revisjon og attestasjon. ECG, European Contact Group, representerer de seks største internasjonale tjenestenettverkene i Europa som i tillegg til Deloitte og PwC består av BDO, EY, Grant Thornton og KPMG. Vi anser på bakgrunn av dette at kommentarbrevene og svarene fra spørreundersøkelsen er svært representative for studien vi utfører. Dermed får vi kartlagt reaksjoner og forventninger fra hele revisjonsbransjen hvor ESRS vil gjelde, og kan i tillegg også benytte oss av ISAE 3000 som rammeverk i den kvalitative analysen.

Det skal vedtas et sett med EU standarder for bærekraftsrapportering, hvor EU kommisjonen og EU parlamentet har gitt EFRAG i oppdrag å lage et utkast (Revisorforeningen, 2022). ESRS er en standard hvor det stilles krav til opplysninger som skal inkluderes i bærekraftsrapporter som utgis av selskaper. ESRS er utformet for å forbedre bærekraftig rapportering med hensyn til ESG. ESG er en forkortelse for miljømessige (environmental), sosiale (social) og styringsaspekter (governmental). ESRS er utarbeidet for å gjøre rapportering av bærekraftsinformasjon nøyaktig, konsistent og sammenlignbar på lik linje som finansiell rapportering er i dag, i tillegg til å danne et grunnlag for et felles regelverk (Brightest, 2023). I dagens rapporteringssamfunn eksisterer det et mangfold av ulike standarder, eksempelvis TCFD, GRI og SASB. Disse standardene er utarbeidet for å gi virksomheter et grunnlag for hvordan en frivillig bærekraftsrapportering skal se ut. I en studie utført av Christensen, Hail & Leuz (2021) er det funnet at bedrifter i gjennomsnitt bare opplyser om 18% av de foreskrevne elementene som er inkludert i SASB i sine bærekraftsrapporter. Denne statistikken peker på at det er en betydelig manglende overholdelse, og/eller underrapportering av vesentlig bærekraftsinformasjon. Med bakgrunn i denne statistikken og det faktum at ESRS gir spesifiserte og *obligatoriske* krav, fører det til at en slik manglende overholdelse kan oppdages fortere og rettes opp i (Christensen, Hail, & Leuz, 2021). Tredjepartsattestasjon vil bidra til å oppdage manglende overholdelse av obligatoriske krav og gjøre det vanskeligere å underrapportere.

Per i dag er bærekraftsrapportering som nevnt frivillig for de fleste selskaper. Det finnes likevel krav om at store foretak skal utarbeide en redegjørelse om *samfunnsansvar* jfr. regnskapsloven §3-3(c) jfr. §1-5. Samfunnsansvar er en selvregulerende forretningsmodell som hjelper selskaper med å bli sosialt ansvarlig overfor seg selv, interessentene og samfunnet (Fernando, 2022). Når direktivet og ESRS trer i kraft, vil det være krav om at 1.700 norske og til sammen

50.000 europeiske foretak må utarbeide en bærekraftsrapport som skal inkluderes i tillegg til årsrapporten (Revisorforeningen, 2022). Det vil si at kravet for store foretak i henhold til regnskapsloven med stor sannsynlighet faller bort og vil bli erstattet med kravene i ESRS. I dag rapporterer om lag 500 store selskaper om sitt samfunnsansvar. Vi kan dermed se at det vil bli en betydelig økning av rapporterende selskaper innen 2024, som utgjør den første puljen.

ESRS vil i første omgang gjelde for alle selskaper med:

1. over 250 ansatte,
2. mer enn 40 millioner euro i årlig omsetning,
3. mer enn 20 millioner euro i totale eiendeler,
4. børsnoterte selskaper med mer enn 10 ansatte eller 20 millioner euro i årlig omsetning, og
5. internasjonale selskaper og ikke-EU selskap med mer enn 150 millioner euro i årlig omsetning innenfor EU og som har minst ett datterselskap eller filial i EU som overskrider tersklene.

Kravene inkluderer at selskapene må utarbeide og rapportere en bærekraftsrapport samt følge opp og inkludere nødvendig dokumentasjon som kreves i henhold til ESRS. Opplysningene og dataene skal være digitale samt digitalt merket i et XHTML-format. Til slutt er det krav om at det skal være en tredjeparts bekreftelse på dokumentasjonen som presenteres i rapporten. ESRS krever at rapportert informasjon oppfyller følgende kvalifikasjoner; relevans, pålitelighet, sammenlignbarhet, etterprøvbarehet og forståelighet (Brightest, 2023).

Investorer klager over mangel på sammenlignbar og etterprøvbare informasjon under dagens frivillige rapportering (Christensen et al., 2021). Med det nye rammeverket og de nevnte kvalifikasjonene er det rimelig å tro at klagen vil reduseres. SASB oppgir også at rundt 50% av SEC-registrerte selskaper oppgir generisk eller standard bærekraftsinformasjon i sine rapporteringer (Christensen et al., 2021). For å unngå dette problemet er det i ESRS utarbeidet krav som må følges uavhengig av virksomhet, men hvor det må gjøres virksomhetsspesifikke vurderinger slik at duplisering av informasjon ikke er mulig.

Den første delen av standarden inneholder generelle rapporteringsprinsipper (ESRS 1 og 2), samt 10 standarder med ulike rapporteringskrav innenfor de tre bærekrafttemaene miljø/klima, sosiale forhold og styring (PwC, 2022). Under følger en oversikt over disse:

- ESRS 1: General Principles,
- ESRS 2: General, strategy, governance and materiality assessment,
- ESRS Environmental E1: climate change,
- ESRS Environmental E2: pollution,
- ESRS Environmental E3: water and marine resources,
- ESRS Environmental E4: biodiversity and ecosystems,
- ESRS Environmental E5: resource use and circular economy,
- ESRS Social S1: own workforce,
- ESRS Social S2: workers in the value chain,
- ESRS Social S3: affected communities,
- ESRS Social S4: consumers and end-users, og
- ESRS Governance G1: business conduct.

Strukturen i standarden er basert på fire rapporteringspilarer, som er konsistent på tvers av standarden. Hver av disse pilarene identifiserer konkrete indikatorer og inkluderer en liste av noteopplysninger som virksomheten skal gi, som både omfatter kvalitativ og kvantitativ informasjon (PwC, 2022):

- Virksomhetsstyring,
- strategi,
- påvirkning, risiko og muligheter (og styring av bærekraftforholdene), og
- mål og metode.

De nye reglene sikrer at investorer og andre interessenter har tilgang til informasjonen som trengs for å vurdere investeringsrisiko som kommer fra klimaendringer og andre temaer knyttet til bærekraft. De danner også en kultur av transparens vedrørende hvilken påvirkning selskaper har på mennesker i samfunnet rundt dem og i miljøet. EU kommisjonen uttrykker at det forventes at rapporteringskostnader vil bli redusert for selskaper langsiktig ved å harmonisere informasjonen som skal rapporteres (European Commission, 2022). Et mandat og standardisering ved hjelp av ESRS kan bidra med å gi substans, presentasjon og et format som gjør det enklere for interessenter å finne, behandle og sammenligne bærekraftsrapporter. Disse kostnadsbesparelsene oppstår ikke bare for investorer, men også for andre interessenter og for samfunnet for øvrig. Bærekraftsstandarder kan gjøre det lettere å «benchmark» bærekraftsprestasjoner over tid og på tvers av bransjer (Christensen et al., 2021).

Bærekraftsrapportering gjør det mulig for organisasjoner å undersøke deres påvirkning på et bredt spekter av miljøfelt. Dette gjør dem mer transparente om risikoene og mulighetene som foreligger. Intensjonene med EU direktivet er å presse bedrifters atferd i retning av ikke-finansiell informasjon. Andre har kritisert direktivets ubestemthet, med henvisning til mangelen på presisjon i begrepet «ikke-finansiell informasjon». De har også hevdet at det kan skape forvirring blant interessentene, samt stilt spørsmål ved om direktivet vil ha den effekten som er ønsket med hensyn på kvaliteten av bærekraftsrapportering. Selv om direktivet er ment å øke troverdigheten til informasjon som publiseres og øke tilliten blant interessenter, krever det ikke at ikke-finansiell informasjon skal sikres (García-Sánchez, Sierra-García, & Gracia-Benau, 2022).

CSRD har som mål å sikre at selskaper offentliggjør tilstrekkelig informasjon om risiko, muligheter og påvirkning(er) av deres aktiviteter på mennesker og miljø. Informasjonsbehovet til brukerne av regnskapet har de siste årene økt, og det spås at det skal fortsette å øke etter hvert som bevissthet for risiko vedrørende bærekraftsspørsmål øker og nye reguleringer vedtas (Celsia, 2023).

2.6 Vesentlighet

Vesentlighet er begrepet som definerer hva og hvordan ulike forhold er viktige for et selskap eller en næringssektor. I den økonomiske verdenen er det flere ulike definisjoner på vesentlighet. For revisjonsbransjen følger man enten ISA-ene eller IFRS. Vi har i denne oppgaven valgt å fokusere på ISA, og da ISAE 3000 som gjelder ved attestasjon av ikke-finansiell informasjon. Etter ISAE 3000 punkt 44 skal revisor vurdere vesentlighet ved enhver attestasjon. Vi finner definisjonen på vesentlighet i ISA 320:

«Feilinformasjon, herunder utelatelser, er å anse som vesentlige dersom de, enkeltvis eller samlet, rimelig kan forventes å påvirke de økonomiske beslutningene som treffes av brukerne på grunnlag av regnskapet».

Revisor benytter vesentlighetsdefinisjonen for å vurdere hvilke regnskapslinjer de skal kontrollere under revisjonen av et selskap. Det mest sentrale med definisjonen er hvordan økonomiske beslutninger som tas av brukerne av regnskapet blir påvirket på grunnlag av finansregnskapet.

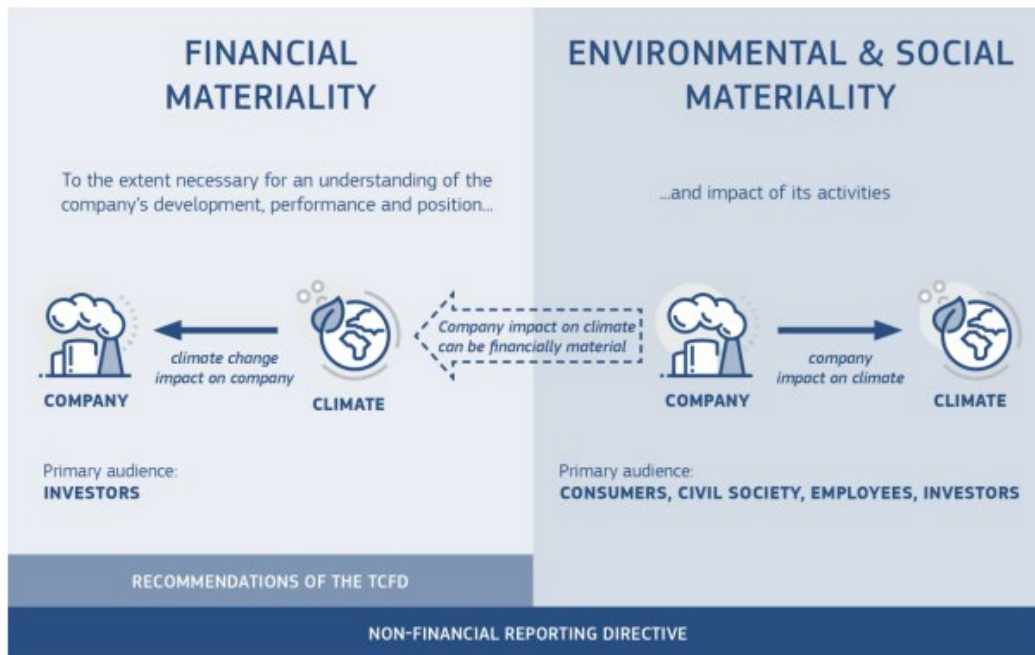
I utkastet for ESRS opplyses det om at dobbel vesentlighet skal benyttes som grunnlag for hvilke opplysninger som skal inkluderes i rapporten (ESRS 1 punkt 3.25). Dobbelt vesentlighet har to dimensjoner og innebærer at selskaper må inkludere informasjon som viser hvilken påvirkning de har på samfunnet og interessentene (kalt impact materiality), samt hvordan ESG-forhold påvirker selskapets mulighet til langsiktig verdiskapning (kalt financial materiality) (Asker, 2022). Definisjonen av påvirkning på samfunnet og interessenter (impact materiality) i henhold til ESRS-utkastet:

«Et bærekraftsforhold er vesentlig fra et påvirkningsperspektiv når det gjelder virksomhetens vesentlige faktiske eller potensielle, positive eller negative påvirkninger på mennesker eller miljø over kort, mellom og lang sikt» (ESRS 1 punkt 3.3.46).

Definisjonen uttrykker at den rapporterte dokumentasjonen må inkludere effekter som er forårsaket eller bidratt til av foretaket og de som er direkte knyttet til foretakets virksomhet, produkter eller tjenester, samt foretakets opp- og nedstrøms verdikjede (ESRS 1 punkt 3.4.46). Definisjonen av hvordan ESG-forhold påvirker selskapets mulighet til langsiktig verdiskapning (financial materiality) i henhold til ESRS utkastet:

«Et bærekraftsforhold er vesentlig fra et finansielt perspektiv dersom det utløser eller kan utløse vesentlige økonomiske effekter på virksomheten» (ESRS 1 punkt 3.4.52).

Dette er tilfellet når det genererer eller kan generere risiko eller muligheter med vesentlig innflytelse på foretakets kontantstrømmer, utvikling, ytelse, posisjon, kapitalkostnader eller tilgang til finansiering på kort, mellom og lang sikt (ESRS 1 punkt 3.5.51). Av figur 3 ser vi hvordan de ulike vesentlighetsbegrepene henger sammen med selskapet og klima, der dobbel vesentlighet inkluderer begge sidene.

Figur 3 – dobbel vesentlighet (European Commission, 2019)

Når et foretak skal evaluere og vurdere hvilke bærekraftsforhold som er vesentlig, skal de engasjere berørte interessenter (ESRS 1 punkt 3.1.26-28). Et bærekraftsforhold er vesentlig for en virksomhet når forholdet oppfyller kriteriene i definisjonene over. Når en virksomhet har konkludert med at en sak er vesentlig som følger av vesentlighetsvurderingen, skal den rapportere i henhold til opplysningskravene relatert til det spesifikke forholdet i relevant del av ESRS, samt utvikle og rapportere passende enhetsspesifikke opplysninger. Et vesentlig spørsmål kan ha stor innvirkning på de finansielle, økonomiske, omdømmerelaterte og juridiske aspektene ved et selskap, så vel som på systemet med interne og eksterne interessenter av selskapet. En sak er vesentlig hvis det er betydelig sannsynlighet for at den er viktig for en interessent eller for virksomheten selv (Freiberg, Rogers, & Serafeim, 2020). Dersom virksomheten konkluderer med at et tema ikke er vesentlig, og av den grunn ikke inkluderer opplysninger som det er krav om i henhold til standarden, må virksomheten forklare begrunnelsene for de vurderingene som er gjort med hensyn på vesentlighet (ESRS 1 punkt 3.2.29-39).

Dersom vi sammenligner vesentlighetsbegrepet i standarden for bærekraftsrapportering og ISA 320 ser vi spesielt ett fellestrekk. Interessentene som beskrives i ESRS sin definisjon av dobbel vesentlighet, kan tolkes som at er de samme som brukerne av regnskapet i ISA sin definisjon av vesentlighet. Det må likevel påpekes at i ISA 320 menes vesentlighet i lys av regnskapet,

altså har dette en finansiell betydning. Vesentlighet i henhold til ESRS rettes mot miljømessige, sosiale og styringsaspekter, men også mot den økonomiske delen av et selskap. Vesentlighet er sentralt i de aller fleste vurderinger for å opprettholde eller forbedre beslutningsnyttens av rapporteringen. Hvis informasjon er vesentlig under en av de tre dimensjonene av ESG, må den bli inkludert i rapporteringen. Det er selskapet selv som utarbeider bærekraftsrapporten og som må vurdere hvilken informasjon som er vesentlig for bedriften og som følgelig må rapporteres. Selskapet må også dokumentere prosessen ved vesentlighetsanalysen (Baumüller & Sopp, 2022).

Moroney og Trotman (2016) gjennomførte et eksperiment for å undersøke forskjeller i revisors vesentlighetsvurdering mellom ESG-attestasjon og vanlig revisjon, med andre ord attestasjon av finansiell og ikke-finansiell informasjon. De fant at revisor anvender strammere vesentlighetsterskler for regnskaper enn for ESG rapportering (Christensen et al., 2021). Dette skal vi gå nærmere inn på under analysedelen av oppgaven, men det kan nok tenkes at forskjellene ved vurdering av vesentlighet kan skape noen utfordringer ved revisors attestasjon av bærekraftsrapporter. Når selskaper skal fastsette vesentlighet for informasjon som skal inkluderes i rapporteringen, skal de også vurdere et lengre perspektiv enn det som er vanlig for finansiell informasjon (European Commission, 2019). For finansiell informasjon sier ISA-ene at regnskapsrapporten skal inneholde informasjon innenfor et 12 måneders perspektiv (ISA 320 punkt A7). For ikke-finansiell informasjon under rapportering av ESG forhold skal dette perspektivet være lenger. Dette kan være utfordrende for selskapet som må vurdere hvor mye informasjon frem i tid som er relevant å inkludere i rapporten.

En studie utført blant institusjonelle investorer i 2017 fant at ikke-finansiell informasjon er vesentlig for investorer for å utføre sine beslutninger på bakgrunn av rapporteringen, og at investorer over hele verden forventer en bredere og nyttigere rapportering av vesentlig ikke-finansiell informasjon. Integrert rapportering er stadig blitt viktigere ettersom det gagnar alle interessentene i en organisasjon og dens evne til å skape verdier over tid. Sosiale og miljømessige tema kan utgjøre en betydelig risiko for bedrifter, fordi de kan føre til nedgang i selskapets lønnsomhet eller tap av markedsandeler ved dårlig omtale. Attestasjon av bærekraftsrapportering brukes derfor til å vurdere bedriftens prestasjon ved å kontrollere om bærekraftsmålene og indikatorer satt av selskapet er oppfylt (Buică, Avram, Mihai, & Drăgan, 2018).

Dersom man skulle brukt en enkel vesentlighetsdefinisjon, ville dette vært i tråd med å gi investorene den informasjonen de trenger for å ta sine beslutninger, forutsatt at de kun bryr seg

om de økonomiske konsekvensene av selskapets aktiviteter. Under tilnærming av dobbel vesentlighet inkluderes rapportering om eksternalitetene hos et selskap og informasjonen er da også relevant for interessenter på grunn av påvirkning som er forårsaket av selskapet, også de som har vesentlige økonomiske konsekvenser. Antall rapporteringsemner blir dermed mange og sammen vil de kunne dekke et bredt spekter av ESG-tema. En bred tilnærming med dobbel vesentlighet vil sannsynligvis trekke eksternt press fra ulike parter, men krever også at standardsettere gjør politiske og moralske vurderinger om ESG aktiviteter. Antakelsen om at investorer kun bryr seg om pengemessig avkastning er urealistisk fordi det finnes et økende antall investorer som også tar beslutninger basert på ikke-finansielle aspekter og sosiale normer, og ikke bare på fremtidig avkastning (Christensen et al., 2021).

2.7 Verdikjeden

Verdikjeden er en modell av foretakets verdiskapningsprosess. Prosessen i en verdikjede kan deles inn i fem hovedaktiviteter; anskaffelse, bearbeiding, levering, formidling og service med kundestøtte (Vikøren & Pihl, 2022). I ESRS finner vi informasjon om verdikjeden under generelle krav i ESRS 1, men det er også en egen understandard i ESRS S2. Målet med denne standarden er å spesifisere opplysningskrav som gjør det mulig for brukerne av bærekraftsrapporteringen å forstå (ESRS S2):

- hvordan virksomheten påvirker arbeidere i sin verdikjede gjennom sin egen virksomhet og sin opp- og nedstrøms verdikjede, i form av vesentlige positive og negative, faktiske eller potensielle påvirkninger,
- handlinger som er tatt, og resultatet av disse for å forhindre, dempe eller utbedre faktiske eller potensielle negative påvirkninger,
- arten, typen og omfanget av foretakets vesentlige risikoer og muligheter knytte til påvirkning og avhengighet av arbeidere i verdikjeden, og hvordan foretaket håndterer disse, og
- virkningene av risikoer og muligheter knyttet til foretakets påvirkning og avhengighet av arbeidstakere i verdikjeden, for foretakets utvikling, ytelse og posisjon på kort, mellomlang og lang sikt og på evnen til å skape verdi.

For å oppfylle formålet krever standarden at selskapet forklarer tilnærmingen som gjøres for å identifisere og håndtere disse vesentlige påvirkningene. Informasjonen om det rapporterende

foretaket som skal inkluderes i bærekraftsrapporteringen skal utvides til å inkludere informasjon om vesentlig påvirkning, risiko og muligheter som er koblet til foretaket gjennom direkte og indirekte forretningsforhold i opp- og nedstrøms verdikjede (ESRS 1 punkt 5.1.67). Det rapporterende foretaket skal inkludere vesentlig informasjon om verdikjeden når det er nødvendig for at brukerne av rapporten skal forstå selskapets vesentlige påvirkning, risiko og muligheter, og/eller utarbeide informasjon som møter de kvalitative informasjonskarakteristikaene (ESRS 1 punkt 5.1.69). Foretakets mulighet til å samle informasjon om verdikjeden som er nødvendig for rapporten, kan variere og være utfordrende avhengig av utformingen av verdikjeden. Selskapet må likevel dokumentere verdikjeden i henhold til krav ved å bruke rimelig og bekreftende informasjon (ESRS 1 punkt 5.2.72-73).

Opptil 80% av et selskaps miljøfotavtrykk kan komme fra verdikjeden, og da enten opp- eller nedstrøms. Oppstrøms i verdikjeden kan leverandørene et selskap bruker ha miljøpåvirkning ved for eksempel effektene av å produsere produktene og materialene som selskapet får levert. Nedstrøms kan forbrukerne ha miljøpåvirkning, for eksempel elektrisitet som kreves for å benytte seg av produktene som selskapet selger. I henhold til de nye kravene må selskapene studere verdikjeden og vurdere i hvilken grad den påvirker samfunnet og bedriften. Bedriftens miljøfotavtrykk kan beregnes gjennom eksempelvis GHG-protokollen, som vil vise store selskaper hvilke leverandører som avgir størst fotavtrykk. Videre kan et selskap identifisere hvilke leverandører som har størst miljøpåvirkning (Ecochain, 2022).

2.8 Grønnvasking og overbelastning av informasjon

Et av målene i CSRD er å legge til rette for at bærekraftig rapportering skal bli et godt grunnlag for finansiell rapportering og redusere grønnvasking. Bærekraftsrapportering slik den er i dag har ført til at selskaper har kunnet velge hvilke standarder de ønsker å benytte seg av, samt hvilke deler av standardene som skal inkluderes (Demarigny, 2023). Dette fører til at risikoen for grønnvasking øker betraktelig. En studie utført i 2012 undersøkte om grønnvasking kunne være en forklaring på hvorfor selskaper publiserte frittstående CSR rapporter. Fra et sosio-politisk perspektiv ble det antydnet at bedrifter brukte frittstående CSR rapporter for å påvirke og forbedre interessentenes oppfatning av hensiktsmessigheten av sosiale og miljømessige tiltak i selskapet. Dette samsvarte også med et annet perspektiv, som antydnet at CSR-opplysninger ble foretatt for å bygge eller opprettholde legitimitet i samfunnet (Mahoney, Thorne, Cecil, & Lagore, 2012).

Grønnvasking er en legitimeringsstrategi som gjennomføres når selskaper frivillig utsteder bærekraftsrapporter for å legitimere sine sosiale og miljømessige verdier som ikke kan underbygges. Grønnvasking er å manipulere interessentenes oppfatning ved målrettede opplysninger. Frivillig rapportering kan bli oppfattet som godt samfunnsborgerskap hos interessenter og dermed også avlede press fra disse. Grønnvasking oppstår når bedrifter frivillig pådrar seg kostnader for å opplyse om partiske (biased) og villedende sosial og miljømessig informasjon for å fremme egen part (Mahoney et al., 2012). Siden bærekraftsrapporter i dag fortsatt er frivillig og det er stor variasjon i de ulike rapporteringsrammeverkene, stiller interessenter spørsmål ved beslutningsnyttene til rapportene på grunn av grønnvaskingspolitikk og mengden av informasjon. Beslutningsnyttene reduseres ved at informasjonen fører til begrenset inkludering og samarbeid mellom interessentene ved å trekke fra det som er vesentlig. Bærekraftsrapporter er i dag hovedsakelig kvalitative og ofte ikke koblet opp mot nøkkelindikatorer. Dermed er informasjonen som presenteres i rapporten underlagt begrenset objektivitet og pålitelighet (Velte, 2021). Rapporteringsteori antyder at bedre utøvere har flere insentiver til å rapportere sine resultater til interessentene. Sosiopolitisk teori antyder samtidig at dårlige utøvere har insentiver til å gi positive opplysninger for å adressere truslene mot deres legitimitet fra den underliggende dårlige bærekraftytelsen, med andre ord grønnvasking (Christensen et al., 2021).

Når det nå blir utarbeidet en obligatorisk standard som krever at bedrifter rapporterer spesifikke opplysninger, reduseres muligheten for grønnvasking og strategisk rapportering. Etter ESRS må bedriften blant annet opplyse om både positive og negative eksternaliteter. Definisjonen av en eksternalitet er som følger:

«En eksternalitet er et positivt eller negativt utfall av en gitt økonomisk aktivitet, som påvirker en tredjepart som ikke er direkte relatert til aktiviteten» (IISD, 2022).

Det gjenstår fortsatt uklarhet om obligatorisk opplysning av bærekraftstema vil oppnå det tiltenkte målet om å fremme bedrifters engasjement og om det vil skape utilsiktede eksternaliteter på grunn av «the one size fits all»-strategien. En studie har funnet at obligatorisk bærekraftsrapportering som spesielt fokuserer på tema som er relevant for spesifikke interessenter, kan gi signifikante negative eksternaliteter på andre interessenter og samfunnet som en helhet (Jang et al., 2023).

Et funn i en annen studie tyder på at det er betydelig overbelastning av informasjon i rapporteringen som følger av CSRD (Zamora, 2021). Overbelastning av informasjon er

overskudd av informasjon som er tilgjengelig for å ta beslutninger, eller som kan føre til forvirring blant regnskapsbrukere ettersom de mottar mer informasjon enn de trenger for å ta sine økonomiske beslutninger (Bircana, 2022). Vag informasjon om opplysninger leder til overbelastning av informasjon og kan resultere i redusert lesbarhet og nytthet for aksjonærer og andre interessenter (Friedrich, Velte, & Wulf, 2022). Ettersom finansielle og ikke-finansielle rapporter øker i kompleksitet og blir mer omfattende, fører dette ofte til for mye informasjon for brukerne. I lys av dette bør selskapene som utarbeider bærekraftsrapporter fokusere på å gi nøkkelinformasjon og de mest vesentlige faktorene, og ikke gå seg vill i detaljer når de bruker nye rapporteringsverktøy (Friedrich et al., 2022; Wang, Wang, & Ou, 2023). En studie gjort av Christensen (2021) viser at det er en signifikant positiv sammenheng mellom bedriftsstørrelse, mengden og kvaliteten på bærekraftsopplysninger. Dette kan forklares av at det ofte er et større fokus på offentlig gransking av store selskaper. Bedrifter i «forurensende» bransjer har en tendens til å ha høyere nivåer av miljøopplysninger, fordi de hjelper dem å legitimere virksomheten deres og formidle til publikum at de tar grep for å oppveie de miljømessige problemene i sin forretningsmodell. Bærekraftsrapporter kan også redusere risiko for søksmål som stammer fra bedriftens «kontroversielle» aktiviteter (Christensen et al., 2021).

2.9 Revisors attestasjon av bærekraftsinformasjon

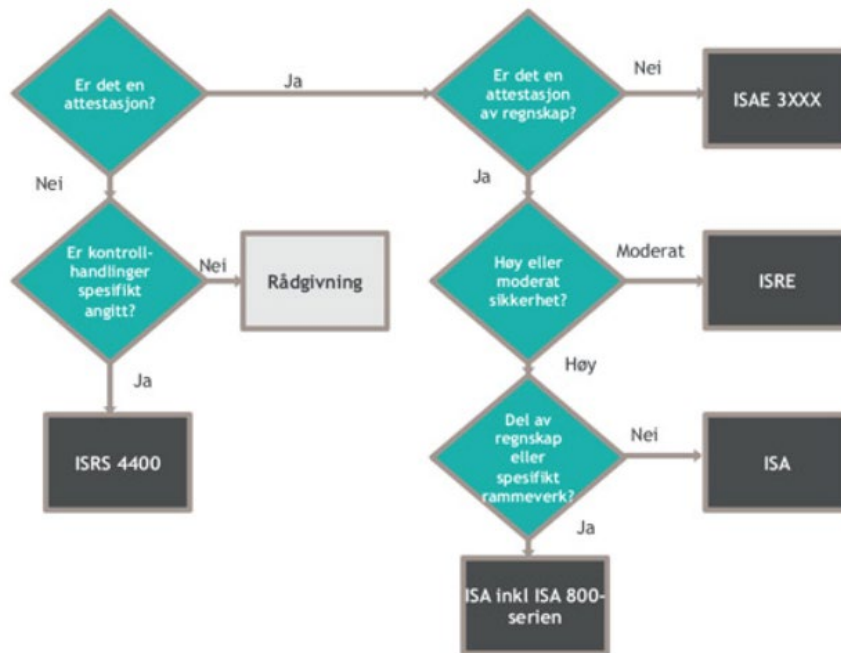
Attestasjon er å evaluere bevis for å avgjøre om informasjonen som er inkludert i en rapport har blitt registrert og presentert i samsvar med et forhåndsbestemt sett med kriterier (Christensen, Eilifsen, Messier Jr, Glover, & Prawitt, 2021). Interessenter trenger troverdig informasjon når de skal ta beslutninger og revisors attestasjon tilføyer dette til rapporten (Cohen & Simnett, 2015). Interessenter kan ofte være skeptiske til bærekraftsrapporter og for å løse denne bekymringen økes troverdigheten til rapportene ved å ha dem sikret av en uavhengig part. Denne økningen i troverdighet har kapitalmarkedsfordeler ved at de fører til lavere kostnad for egenkapital sammen med lavere sannsynlighet for prognosefeil (Ballou, Chen, Grenier, & Heitger, 2018). I et atferdsekspertiment studerte man om det å ha en rapport bekreftet av en revisor, påvirket troverdigheten av ikke-finansiell informasjon. De fant at en attestasjon av en profesjonell revisor økte den oppfattede troverdigheten til rapportene og at revisorbekreftelser gir et høyere nivå av uavhengighet og sikkerhet enn bærekraftekspertiser (Eugénio, Gomes, Branco, & Morais, 2022).

2.9.1 Grad av sikkerhet

ESRS krever at en bærekraftsrapport skal bli verifisert med begrenset sikkerhet av en tredjepart (Deloitte, 2022). Det er her revisor kommer inn i bildet når det gjelder rapportering av ikke-finansiell informasjon. Det er flere reguleringer som revisor og revisjonsselskapene må forholde seg til, som bestemmelsene i revisorloven og de internasjonale revisjonsstandardene.

2.9.2 Generelt om ISA

De internasjonale revisjonsstandardene er vedtatt og utgitt av International Assurance and Audit Standard Board (IAASB). De er oversatt til norsk av revisjonskomitéen i Den norske Revisorforening (DnR) (Kjelløkken, Granvang, Bruu, Eilifsen, & Nakstad, 2021). ISA-standardene er basert på kravene fra ISQC 1 som er en standard som omfatter kvalitetskontroll for revisjonsselskaper som utfører både revisjon og begrenset revisjon av regnskaper, samt andre attestasjonsoppdrag og beslektede tjenester. ISQC setter blant annet krav knyttet til den interne kvalitetskontrollen (NKRFs Revisjonskomite, 2015). I forordene til ISA-ene punkt 3, skal revisjonen utføres etter beste skjønn og i samsvar med god revisjonsskikk. Dette finner vi også igjen i revisorloven §9-4 punkt 3. Standarden har en supplerende funksjon som betyr at dersom standarden strider mot en lovbestemmelse, går revisorloven foran (Kjelløkken et al., 2021). Hvilken standard som skal benyttes avhenger av hva som er formålet med tjenesten som skal utføres. I figur 4 ser vi en oversikt over de ulike standardene og hvilken av dem som skal benyttes under ulike omstendigheter.

Figur 4 – Attestasjon (Tvedt, 2018)

Av figuren ser vi at IAASB har strukturert rammeverket inn i to hovedområder, attestasjonstjenester eller beslektede tjenester. Det er videre fordelt mellom attestasjon av regnskap eller andre saksforhold (Tvedt, 2018). Den nye europeiske bærekraftsstandarden vil ikke være attestasjon av regnskap, og standarden som revisor da må følge for å attestere på rapportene er ISAE 3xxx.

2.9.3 Rapporteringsstandarden ISAE 3000

Det er flere spesifikke standarder under ISAE 3xxx, men i denne oppgaven vil vi fokusere på den internasjonale standarden som er relevant for attestasjon av bærekraftsrapportering, *ISAE 3000 – attestasjonsoppdrag som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon*. Standarden gjelder både for planlegging og gjennomføring av oppdraget. Revisor kan også benytte seg av ISAE 3410 som gjelder attestasjon av drivhusgassrapporter.

Et attestasjonsoppdrag kjennetegnes av følgende (Tvedt, 2018):

- Tre parter; en ansvarlig part, en tiltenkt bruker og en revisor,
- en påstand om et saksforhold fra den ansvarlige parten,

- revisors vurdering av hvorvidt påstanden om saksforholdet er i samsvar med identifiserte kriterier, og
- skriftlig uttalelse fra revisor om revisors konklusjon med moderat sikkerhet.

Målet med attestasjon er å avgi en mening som sier at revisor ikke har avdekket forhold som tilsier at rapporten inneholder vesentlige feil. Attestasjoner er i stand til å oppdage feil og forhindre disse med bakgrunn i tidligere perioder, og fører til økt brukertillit og forbedret rapporteringskvalitet. Når revisor avgir en bekreftelse på en rapport kan det gjøres enten med betryggende eller moderat sikkerhet, hvor minstekravet i henhold til ESRS er moderat sikkerhet (ISAE 3000 punkt 2; ESRS P1.BC6). Attestasjonsoppdrag med betryggende sikkerhet er et attestasjonsoppdrag hvor revisor reduserer oppdragsrisikoen til et akseptabelt lavt nivå ut fra oppdragets omstendigheter (ISAE 3000.12 a). Attestasjonsoppdrag med moderat sikkerhet er et attestasjonsoppdrag der revisor reduserer oppdragsrisikoen til et nivå som er akseptabelt ut fra oppdragets omstendigheter, men hvor risikoen er større enn ved attestasjonsoppdrag med betryggende sikkerhet. Videre skal praktiserende revisor gi uttrykk for en konklusjon av resultatet av evalueringen av det underliggende saksforholdet gjennom en skriftlig uttalelse og kommunisere andre forhold i henhold til kravene i ISAE 3000.

Moderat grad av sikkerhet innebærer en konklusjon på negativ form, som vil si hvorvidt revisor gjennom sitt arbeid har blitt oppmerksom på ett eller flere forhold som indikerer at informasjon og påstander inneholder vesentlig feilinformasjon (Stenheim, Baksaas, & Kulset, 2020). Forskjellen mellom et attestasjonsoppdrag som avgis med betryggende og moderat grad av sikkerhet knytter seg til hvilke kontrollhandlinger revisor utfører, typer revisjonsbevis og omfanget av revisors innhenting av revisjonsbevis. Et attestasjonsoppdrag som har moderat grad av sikkerhet, vil ha et begrenset omfang av innhentede revisjonsbevis i forhold til attestasjonsoppdrag av betryggende sikkerhet. I dagens rapportering av samfunnsansvar gir revisor som oftest begrenset sikkerhet, som er et lavere nivå enn rimelig sikkerhet. For at revisor kan påta seg et attestasjonsoppdrag etter ISAE 3000 er det flere punkter som må være oppfylt. Blant annet må revisor vurdere flere punkter for å fastslå om visse forhåndsbedingungen for attestasjonsoppdrag er til stede (ISAE 3000 punkt 22.c). Kriteriene for oppdraget er relevans, fullstendighet, pålitelighet, nøytralitet og forståelighet (ISAE 3000 punkt 24.b.ii).

Et attestasjonsoppdrag er karakterisert som «et oppdrag der praktiserende revisor har som mål å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessig bevis for å gi uttrykk for en konklusjon som er ment å øke graden av tillit hos de tiltenkte brukerne» (ISAE 3000 12.a). Bevisets tilstrekkelighet er målet på kvantiteten av bevis, og hensiktsmessighet er målet på kvaliteten av beviset. Kvalitet

og kvantitet påvirkes av karakteristiske trekk på saksforhold og revisors tilgang til registrerte opplysninger. Revisor trenger med andre ord objektiv og underbyggende informasjon om bærekraftsopplysningene som er inkludert i rapporten, samt å få tilgang til den informasjonen som er relevant for at selskapet har kunnet utarbeide informasjonen (ISAE 3000 punkt A53-54). Ved utarbeidelse av en bekreftelse på bærekraftsrapporten må revisor også forstå virksomheten, inkludert rapporteringstema og -prosess, samt vurdere hvor risikoen for vesentlige feil kan forekomme.

2.9.4 Tredjepartsbekreftelse

Selv om dataene i en rapport er informative for interessenter og brukes i beslutningsprosessen, foreligger det en bekymring for at de kan mangle pålitelighet i den grad at det er selskapene selv som velger hvilken informasjon som skal inkluderes. Når opplysningene i en bærekraftsrapport blir gjennomgått under attestasjon og dermed får en objektiv og uavhengig vurdering av en tredjepart, vil påliteligheten til rapporten øke. Etter revisjonsselskapenes oppfatning er hovedfaktorene som hindrer gjennomføring av attestasjon av ikke-finansielle rapporter lav etterspørsel etter slike tjenester, mangelen på revisors praktiske kunnskap om metodikken for å gjennomføre slike vurderinger, samt høye kostnader forbundet med attestasjonen (Bartoszewicz & Rutkowska-Ziarko, 2022). Nå som attestasjon av bærekraftsrapportering blir et obligatorisk krav etter ESRS kan det, for revisor, på den ene siden føre til økt arbeidsmengde og økte kostnader knyttet til opplæring, og på den andre siden vil etterspørselen etter attestasjon definitivt stige. Resultatene i en studie indikerer at attestasjon fra revisor forbedrer rapporteringskvaliteten på rapportene ved å identifisere unøyaktigheter i tidligere rapporter og oppdateringer av definisjoner, omfang og metoder som krever omformuleringer for sammenlignbarhet (Ballou et al., 2018).

ESRS er avhengig av graden bærekraftsinformasjon kan verifiseres eller revideres av en tredjepart. Det vil sannsynligvis være vanskelig å verifisere innholdet i en bærekraftsrapport, og informasjonen som er inkludert kan variere mellom ulike aktiviteter, selskaper og bransjer. Beregninger som skal inkluderes i rapportene vil ofte være avhengig av både intern og ekstern informasjon. De ulike beregningene kan også være subjektive og mangle eksterne referansepunkter som prisdata eller andre bransjereferanser. I motsetning til finansiell rapportering med hovedbok og dobbelt bokholderisprinsipp, trekker bærekraftsrapportering på separate og «ad-hoc» målesystemer. I noen tilfeller gjelder standarden tema som går ut over organisasjons-

grensene til den rapporterende enheten, for eksempel verdikjeden, noe som fører til at det å etablere revisjonsspor kan bli en utfordring. Effektiv overholdelse krever et system for samling og registrering av informasjon som kan ligne på et selskaps interne kontroll over finansiell rapportering. Et slikt system kan være kostbart, spesielt for mindre selskaper. Håndhevelsen av bærekraftsrapportering krever ikke-regnskapsmessig ekspertise og i mange tilfeller teknisk eller vitenskapelig kunnskap. Det kan kanskje synes at den gjennomsnittlige revisor ikke nødvendigvis innehar slike ferdigheter og dermed kreves det ytterligere investeringer i kunnskap og kompetanse (Christensen et al., 2021). I tillegg til å øke informasjonens pålitelighet viser tidligere forskning at attestasjon kan bidra til å sikre konsistent og sammenlignbar rapportering over tid, samt å øke informasjonens kvalitet og relevans for investor ved at revisor gjennomgår virksomhetens bærekraftsrapportering og interne prosesser (Ballesteros, Ferrero, & Sánchez, 2017); (Ballou et al., 2018).

I en masteroppgave av Bekken og Svendsen (2021) ble nytten av revisors attestasjon på bærekraftsrapportering for institusjonelle investorer i Norge undersøkt ved å gjennomføre en casestudie basert på syv intervju av finans- og investeringsforetak av ulik størrelse. Studien fant blant annet at dersom bærekraftsrapportering ble attestert, fremstod informasjonen pålitelig for investorene. Attestasjonen var også nyttig for investeringsforetakene ved at den bidro til å gjøre informasjonen sammenlignbar på tvers av virksomheter (Bekken & Svendsen, 2021). En annen studie utført av Xiao og Shailer (2021) fant at for interessentene er attestasjon av bærekraftsrapportering den faktoren som er viktigst for dem når det kommer til pålitelighet, og at utstedere av rapporten ofte har lett for å undervurdere viktigheten av attestasjonen (Xiao & Shailer, 2021).

Kapittel 3 Metode

Metode er strategi, prosesser og teknikker brukt for å samle data og bevis og analysere dette for å finne ny informasjon eller skape en bedre forståelse av et tema. Det er ulike typer metoder som bruker ulike verktøy for å samle inn data (University of Newcastle, 2023). I denne oppgaven har vi benyttet oss av kvalitativ metode, som er en forskningsmetode som brukes når man skal samle inn og analysere kvalitative data. Med kvalitative data menes data som vanligvis forekommer i form av tekst. Det er ulike metoder for å samle inn kvalitative data og noen eksempler på dette er observasjon, intervju eller innholdsanalyse. Hensikten med studier av

kvalitative data er gjerne å oppnå dybdekunnskap og bredere forståelse av spesifikke konsepter, eller å formulere hypoteser eller teorier (Grønmo, 2023).

Kvantitativ forskningsmetode er en metode som brukes ved innsamling og analyse av kvantitative data, som er data som forekommer i form av tall eller andre monetære termer. Kvantitativ metode omfatter gjerne mange enheter av individer, organisasjoner og lignende, hvor studien er begrenset til en mengde data om hver enhet. Kvantitative data analyseres ved hjelp av statistiske metoder som for eksempel tabell- eller regresjonsanalyser (Grønmo, 2023).

3.1 Forskningsdesign og -metode

I metodedelen av oppgaven er formålet å beskrive metoden som er benyttet for å gjennomføre studien og svare på forskningsspørsmålet som er satt. I forbindelse med dette skal vi redegjøre for fremgangsmåte, utvalg og design.

Vi har valgt å benytte oss av kvalitativ forskningsmetode, hvor vi anvender ulike metoder for å innhente data (Drageset, 2011). I vår oppgave har vi fokusert på å innhente data fra ulike typer rammeverk som ISAE 3000 og ESRS og analysert disse mot kommentarbrev og svar på spørreundersøkelser fra ulike selskap i revisjonsbransjen. For å knytte observasjonene og grunnlaget vi har dannet oss opp mot forskning, har vi også valgt å benytte oss av akademisk litteratur. Oppbyggingen av analysene er formålet med rammeverket, regulatorenes forsøk på å nå formålet, revisors kritikk, oppfordring eller (u)enighet for og mot standarden og til slutt vår konklusjon og tanker rundt tema med støtte i akademisk litteratur.

I kvalitativ forskning er formålet for forskerne de kvalitative aspektene. Med dette betyr det at man går i dybden på et smalt felt og samler inn nødvendig datamateriale (Andersen G. , 2008). Forskningsmetode er fremgangsmåten som benyttes i all vitenskapelig forskning, som består av systematisk og planmessig utforming for å etablere kunnskap og teorier (Grønmo, 2021). For å danne grunnlaget for oppgaven gikk vår forskningsmetode ut på å sette seg inn i regelverket for ESRS med bakgrunn i forståelsen av revisors arbeidshverdag med reguleringene i ISA-ene. Videre undersøkte vi om det var gitt ut kommentarbrev fra de største revisjons-selskapene, analyserte disse og samlet opp nødvendig dokumentasjon for veien videre.

Forskningsdesign er en strategi for å besvare et forskningsspørsmål ved å benytte seg av empiriske data (McCombes, 2021). For oppgaven benyttet vi oss av dokumentasjonen vi hadde

samlet opp, og valgte ut de temaene som var relevant og som det var aller størst oppslutning rundt fra revisjonsselskapene. Det krever en del grunnkunnskap om revisjon samt grunnleggende forståelse for det nye reglementet for bærekraftsrapportering for å kunne sammenstille dette til å bli en saklig og oversiktlig analyse.

Tatt i betraktning av forskningsspørsmålet er det åpenbart at kvalitativ metode er den mest aktuelle forskningsmetoden. Dette fordi vi har undersøkt kommentarbrev gitt ut av ulike revisjonsselskaper og -organisasjoner. Vi anser at kvalitativ forskning er den mest hensiktsmessige metoden.

3.2 Datainnsamling

Studien vår er basert på tre ulike datakilder, rammeverk (ISAE og ESRS), kommentarbrev/spørreundersøkelser og akademisk litteratur slik som forskningsartikler og andre studier. Studiens primærdata består av kommentarbrev, reguleringer og standarder. Studiens sekundærdata omfatter akademisk litteratur. Vi anser at fordelene med at nettopp denne typen dokumentasjon blir samlet inn, er at det gir et bredt grunnlag av informasjon om integrering av bærekraftsrapporter og tilhørende litteratur. Tabell 1 viser fordelingen av primær- og sekundærdata og deres bruksområde i oppgaven.

Datakilde	Type data	Bruk i analysen
Primærdata 1	ESRS (Bærekraftsrapporteringsstandard) Kommentarbrev («Comment letters») Spørreundersøkelse	<i>Forstå revisjonsselskapenes og - organenes bekymringer og reaksjoner for utkastet av de kommende reguleringene rundt bærekraftsrapportering</i>
Primærdata 2	ISAE (standard for attestasjon som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon	<i>Forstå revisjonsselskapenes og - organenes bekymringer og reaksjoner for utkastet av</i>

		<i>de kommende reguleringene rundt bærekraftsrapportering</i>
Sekundærdata	Akademisk litteratur og annen øvrig data	<i>Knytte akademisk forståelse rundt det nye rammeverket samt belyse utfordringer og generell informasjon knyttet til bærekraftsaspektet</i>

Tabell 1 – Datakilder

3.2.1 Primærdata

For å undersøke revisjonsbransjens svar på den nye standarden har vi hentet inn flere kommentarbrev som er publisert av ulike revisjonsselskap som Deloitte, PwC, BDO, KPMG og EY i tillegg til revisorforeningen. For å finne kommentarene brukte vi google sin database og søkte på «Comment letters on draft ESRS» og «ESRS responses received». Det er flere store og små revisjonsselskaper fra andre land som har svart på spørreundersøkelsen og gitt ut egne kommentarbrev. Årsaken til at vi valgte ut de nevnte revisjonsselskapene er fordi vi ønsket å fokusere på de med størst markedsandeler i Norge. I 2020 hadde de valgte revisjonsselskapene en markedsandel på 79,1% og vi anser derfor at tilbakemeldingene kan være representative for bransjen i Norge (Losnegård, 2021). Svarene på spørreundersøkelsen kommer hovedsakelig fra utenlandske og internasjonale selskaper. Når det gjelder norske selskap og foreninger, er det innenfor revisjonsbransjen kun Revisorforeningen som har besvart spørreundersøkelsen og som dermed er aktuell for oppgaven (EU survey, 2022).

Vi leste og analyserte de ulike kommentarene og svarene fra spørreundersøkelsen utstedt av EFRAG og noterte ned de mest sentrale funnene fra de ulike brevene. De to standardene ESRS og ISAE 3000 er også inkludert som primærdata. ESRS er standarden som skal implementeres i forbindelse med bærekraftsrapportering og vi har benyttet denne til å danne oss en oversikt over de ulike delene av standardens formål og krav, både med tanke på informasjon som skal inkluderes og arbeid som må gjøres for å utarbeide rapportene. ISAE 3000 er standarden som må følges av revisor ved attestasjon av ikke-finansiell informasjon.

3.2.2 Sekundærdata

For å tilføre et praktisk syn på implementeringen av ESRS, har vi også benyttet oss av vitenskapelige artikler, akademisk litteratur og forskning. Litteraturen består ofte av ulike studier eller forskning som er utført på temaet. Denne formen for studie kalles litteraturstudier og innebærer systematisk søking etter informasjon, kritisk gransking og sammenligning av temaet som er valgt (Berg, 2012). For å finne relevante og aktuelle artikler har vi brukt databaser som Google.com, Google Scholar samt NHH sitt bibliotek, Oria. Vi har brukt søkeord som «CSRD», «CSR», «Audit», «Sustainability reporting» og lignende.

3.3 Analyse av data

Vi har som nevnt benyttet oss av to ulike rammeverk for å analysere kommentarbrevene, nemlig ISAE 3000 og ESRS. Sistnevnte er sentral i oppgaven fordi kommentarbrevene er et resultat av utarbeidet utkast av bærekraftsstandarden. Vi har benyttet ESRS til å danne et grunnlag for hva som er forventet at skal bli rapportert i utvalgte deler av standarden, for å videre kunne belyse og analysere de ulike problemene som er tatt opp i kommentarbrevene.

ISAE 3000-rammeverket benyttes av revisor for å attestere på rapporter og annen informasjon som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon. Det er i utgangspunktet dette rammeverket som skal bli benyttet ved attestasjon av bærekraftsrapporter. Det er per i dag ikke kommet en ny standard for attestasjon av bærekraftsrapportering, men det er en ny attestasjonsstandard kalt «ISSA 5000» som er under utarbeidelse og som vil tre i kraft samtidig som bærekraftsrapportering blir obligatorisk (Kirkeby et al., 2023). Det er ikke utarbeidet et utkast for ISSA 5000 per mai 2023, og vi har dermed benyttet oss av dagens gjeldende standard (ISAE 3000) for å belyse revisors arbeidsoppgaver under en attestasjon.

For analysedelen har vi også inkludert teoretiske definisjoner og forskningsartikler for å gi et helhetlig bilde på situasjonen. Formålet med å inkludere disse artiklene er å legge et akademisk syn til grunn for standardene, bærekraft, CSRD, revisors oppgaver og nærliggende tematikk.

3.4 Studiens gyldighet og pålitelighet

I kvantitativ forskning brukes begrepene validitet og reliabilitet, mens i kvalitativ forskning er troverdighet et overordnet begrep for gyldighet og pålitelighet. Validitet/gyldighet dreier seg om man har undersøkt det man skulle undersøke. Å fastslå validitet er avgjørende for all forskning og betyr at det er mulig å stole på dataene som er innhentet og som er et resultat av det bestemte forskningsdesignet og tolkningen (UtforskSinnet, 2022). Reliabilitet og validitet er grunnleggende begreper i kvantitativ forskning, men har en usikker plass i kvalitativ forskningsmetode. Validitet i kvalitativ forskning innebærer å bestemme om graden av forskernes påstander samsvarer med reliabiliteten. I kvalitativ forskning er det mindre sannsynlig at spørsmål om kvalitet og strenghet er basert på klare, entydige kriterier. Kriteriene reliabilitet og validitet kan være misvisende og har blitt omdefinert av flere ulike forskere (Klenke, 2016).

3.4.1 Troverdighet

Troverdighet er et mål på sannhetsverdien av kvalitativ forskning og om studiens funn er korrekte og nøyaktige (The Farnsworth Group, 2023). Troverdigheten ble sikret ved at vi har samlet inn dokumentasjon fra flere ulike typer kilder. Vi har benyttet oss av både kommentar-brev publisert av selskaper innenfor revisjonsbransjen, standarder for bærekraft og attestasjon samt vitenskapelig forskning og akademisk litteratur.

Kommentarbrevene anses som relativt troverdige kilder da de er kommet som et resultat av utkastet for ESRS. ESRS er publisert av en organisasjon som er laget for å danne grunnlaget for rapportering av bærekraftsinformasjon i Europa. Standardene er troverdige kilder fordi de er lovbundet og etablert av en selvstendig organisasjon med rettigheter til regulering.

3.4.2 Overførbarhet

Overførbarhet er et mål på graden av studiens resultater og om resultatene kan brukes i andre sammenhenger. Vi har i oppgaven fokusert på å gi detaljerte beskrivelser av forskningsdesign, funn og tolkninger og sikrer på denne måten en grad av overførbarhet for resultatene (The

Farnsworth Group, 2023). For å trekke empiriske slutninger på bakgrunn av casestudier er det viktig å bruke tilgjengelig informasjon om populasjonen som en helhet, samt å velge artikler på en systematisk måte slik at de er representative. Generalisering krever en vurdering av overførbarhet mellom det man studerer og det man ønsker å overføre funnene til (Nadim, 2015).

3.4.3 Pålitelighet

Pålitelighet brukes for å måle eller demonstrere konsistensen av studiens resultater. Dette starter med å spore metodene brukt for datainnsamling, analyse og tolkning samt gi tilstrekkelig informasjon om hvert ledd slik at studien kan gjentas av andre forskere og generere konsistente resultater (The Farnsworth Group, 2023).

3.4.4. Bekreftbarhet

Vedrørende bekreftelse, ønsker man å bevise at den kvalitative forskningen er nøytral og ikke er påvirket av forskernes forutsetninger eller skjevheter. Troverdige forskning bør produsere funn som objektivt gjenspeiler informasjon som er samlet inn (The Farnsworth Group, 2023). I oppgaven har vi etterstrebet objektivitet i forskningsdelen og unngått at personlige verdier og forutinntatthet har påvirket resultatene. Vi har begge bakgrunn og erfaring innenfor revisjon, og anser at dette medfører fordeler da vi kan benytte et kjent regelverk som bakgrunn i analysene. Vi anser at det ikke vil foreligge bias, eller at våre personlige meninger har påvirket resultatene i analysen, fordi vi har benyttet meninger fra flere ulike revisjonsselskaper mot rammeverkene og akademisk litteratur.

3.5 Etiske hensyn

Forskningsetiske hensyn må kontinuerlig vurderes gjennom hele forskningsprosessen for å sikre at den bidrar til ny og verdifull innsikt og kunnskap for de som skal benytte seg av oppgaven (Halvorsen & Jerpseth, 2019). Prinsipper for etiske hensyn består av *respekt*, *gode konsekvenser*, *rettferdighet* og *integritet*. Som forsker skal man etterstrebe at aktiviteten har gode konsekvenser og at mulige uheldige konsekvenser er akseptable. Prosjektet skal være

rettferdig utformet og utført, og forskerne skal følge opp anerkjente normer og opptre ansvarlig, åpent og ærlig (De nasjonale forskningsetiske komiteene, 2019).

Kapittel 4 Presentasjon av funn

4.1 Introduksjon

Europakommisjonen la i april 2021 frem et forslag til et nytt direktiv om selskapers bærekraftsrapportering, kalt CSRD, hvor EFRAG fikk i oppdrag å utarbeide tilhørende rapporteringsstandard (ESRS). Det første utkastet med standarder ble sendt til høring og fristen for å gi innspill og kommentarer på disse var 8.august 2022 (Regjeringen, 2022). Et bredt spekter av interessenter responderte på utkastet, de fleste ved å benytte seg av en todelt, digital spørreundersøkelse. Første del av spørreundersøkelsen omhandlet en overordnet vurdering av relevansen og var knyttet til arkitektur, implementering av ulike prinsipper og innhold i standarden. Den andre delen av spørreundersøkelsen omhandlet rapporteringens dekningsgrad (EFRAG, 2022).

Vi skal i denne delen av oppgaven fokusere på de ulike innspillene som EFRAG har mottatt fra utvalgte revisjonsselskaper og analysere reaksjoner og forventninger opp mot de to nevnte rammeverkene, samt mot utvalgt akademisk forskning og litteratur innenfor fagfeltet.

4.2 Prosess og implementering

Fra 30.april 2022 til 8.august 2022 var utkastet til ESRS åpen for tilbakemeldinger fra interessenter (EFRAG, 2022). I november 2022 overleverte EFRAG det første settet av ESRS til EU kommisjonen. Allerede fra 1.januar 2024 skal selskaper som er krevd å rapportere etter dagens NFRD rapportere etter ESRS. Tidspunktet fra EFRAG lanserte det første standardsettet i november 2022 og frem til tidspunktet for standarden trer i kraft, er i overkant av ett år. Det er om lag 50.000 europeiske og 1.700 norske selskaper som kreves å rapportere om bærekraftsinformasjon fra 2024, deretter blir det årlig og i puljer fler og fler selskaper som må rapportere (Revisorforeningen, 2021). De første som må begynne å rapportere allerede i 2024 er store selskaper. Det kan være knapt for slike selskaper å følge de obligatoriske kravene og innhente

tilstrekkelig informasjon. Selskapene er store og det er mye informasjon som må inkluderes i rapportene noe som tar tid, ressurser og kostnader å innhente og produsere.

Analyse av kommentarbrev og spørreundersøkelser

EFRAG åpnet opp for innspill på de 13 standardene i april 2022 gjennom en spørreundersøkelse som inneholdt 195 spørsmål, med formål om at den skulle bli besvart av interessenter innen en periode på 100 dager. Revisorforeningen anser at tidsfristen er kort og at den vil utgjøre en risiko for kvaliteten på standarden fordi det ikke vil være tilstrekkelig med tid til å få nok interessenter til å svare (EU survey, 2022). Det er likevel verdt å nevne at nettopp et slikt direktiv har vært under utvikling i lang tid og er forventet å komme. Samtidig er det et stort press på at selskaper skal begynne å rapportere mer om bærekraft. Dermed kan det argumenteres for at det vil være naturlig å forvente at interessenter viser stort engasjement for at et slikt direktiv skal bli etablert og at tidsfristen ikke er så kort likevel. For store selskaper har det siden 2016 vært obligatorisk å rapportere om samfunnsansvar i årsrapporten, men detaljnivået er ikke på langt nær på samme nivå som i den nye standarden til CSRD. Det er i tillegg svært mange selskaper som i dag benytter seg av rapporteringsstandardene GRI eller SASB, slik at en del av informasjonen som skal inkluderes ifølge ESRS allerede er en del av disse standardene. ECG foreslår at EFRAG legger til rette for en implementeringsperiode hvor standarden tydeliggjør hvilken informasjon som skal prioriteres og rapporteres i den første perioden hvor ESRS må lage krav knyttet til implementeringsperioden, overordnede mål og ressurser som skal legges til grunn (ECG, M. Donvito, 2022).

I ISAE 3000 punkt 12a. heter det at *målet med et attestasjonsoppdrag er å øke graden av tillit hos de tiltenkte brukerne vedrørende informasjon om saksforholdet*. Selskapene må inkludere informasjon i rapporten om ESG-aktiviteter som stemmer overens med interessentenes forventninger og som kan hjelpe interessentene med å ta sine beslutninger på bakgrunn av rapporten. Selskapene må i utgangspunktet oppsøke interessentene for å finne ut hvilke forventninger de har, og det er dermed viktig at interessentene analyserer og gir sine kommentarer til utkastet (Kansal & Joshi, 2014). Både i ISAE 3000 og ESRS vektlegges viktigheten av interessentene, fordi bærekraftsrapporter og generelle finansielle rapporter hovedsakelig utarbeides med vekt på å fremme interessentenes interesser.

PwC bemerker i sin tilbakemelding at for å kunne utvikle en bærekraftsstandard med god kvalitet, krever dette at interessentene får god nok tid til å inkludere sine kommentarer.

Selskapet mener at den begrensede tiden interessentene har gjør at de ikke har mulighet til å vurdere og svare på utkastet i detalj, noe som vil begrense EFRAG sin mulighet til å analysere og imøtekomme mottatte kommentarer (PwC, G. Lord, 2022). Dette kan utgjøre en risiko knyttet til optimalisering av den endelige standarden, samt å imøtekomme de politiske mål som EU har for bærekraft.

Deloitte påpeker at implementering av ESRS vil kunne føre til store utfordringer for selskaper som faller under kriteriene for rapportering. Dette fordi det må investere i arbeidskraft for å etablere nye systemer, prosesser og interne kontroller for å samle inn, kontrollere og rapportere data innenfor den gitte tidsfristen (Deloitte, 2022). De faktiske kostnadene ved å designe, implementere og benytte indikatorer for bærekraftsrapportering er den andre siden av medaljen. Standarden rettferdiggjør bruken av indikatorer for å rapportere om bærekraft, men virksomhetene vil i oppstartsfasen av implementeringen måtte bruke store deler av budsjettene sine på implementeringen (Poveda, 2017). Deloitte oppfordrer derfor til at det i innføringsfasen hovedsakelig bør fokuseres på den mest relevante informasjonen sett fra brukernes perspektiv, hensynta de praktiske utfordringene som selskapene står overfor og prioritere informasjon som er pålagt av CSRD (Deloitte, 2022). En studie gjort av Europakommisjonen argumenterer likevel for at kostnader i forbindelse med rapporteringen vil bli redusert på lang sikt ved å harmonisere informasjonen som skal rapporteres (European Commission, 2022). I lys av heterogenitet i bærekraftsrapportering har en annen studie også avdekket at obligatoriske standarder vil kunne øke nivået av rapporteringsharmonisering, som igjen kan øke brukernes evne til å sammenligne bærekraftsinformasjon på tvers av bedrifter innenfor samme bransje (Christensen et al., 2021). Dette taler for at optimalisering av informasjon fører til at kostnadene på lang sikt vil bli redusert og dermed kan brukes effektivt. BDO mener på sin side at kravet til mengden informasjon som skal dokumenteres etter ESRS vil gi et bredt spekter av bærekraft-relatert og nyttig informasjon til brukerne, men at informasjonsbehovet må balanseres med kostnadene i forbindelse med implementeringen (EU survey, 2022).

ECG uttrykker, i motsetning til Deloitte og PwC, en bekymring om at EFRAG ikke vil få tilstrekkelig tid til å analysere tilbakemeldingene på utkastet, noe som igjen vil kunne føre til at de ikke klarer å levere et sett med standarder av høy kvalitet. Det oppfordres derfor til å undersøke muligheten for å få utvidet frist av EU slik at det kan bli en bedre prosess og integrering av en global bunnlinje, og dermed sikre at den endelige standarden er egnet til formålet (ECG, M. Donvito, 2022). Det er til nå ikke utarbeidet en mal på hvordan man skal rapportere om de ulike temaene miljø, sosiale forhold og styring, hvor det for disse kan være

utfordrende å finne kvantitative måledata. Det er ikke per mai 2023, publisert et nytt utkast av ESRS eller informasjon om utvidet frist, og dette forslaget ser dermed ikke ut til å bli innfridd. Det kan tenkes at EFRAG ønsker å sette i gang implementeringen og deretter observere hvordan det går underveis. Det første året kan kanskje tenkes å bli et slags «prøve-år», hvor presiseringer og utbedringer vil komme etter hvert for å gjøre det enklere å rapportere.

Revisorforeningen påpeker at noen av standardene i ESRS er innledet med et mål om å skape oversiktighet, mens andre ikke gjør det. I tillegg mener de at det ofte brukes svært lange setninger, noe som definitivt kan gjøre forståelsen av kravene i rapporteringen vanskelig for brukerne (EU survey, 2022). ECG, som består av de seks største revisjonsselskapene i Europa (BDO, Deloitte, EY, Grant Thornton, KPMG og PwC), har kommet med en samlet tilbakemelding på utkastet til standarden. I tilbakemeldingen legges det frem at det er en manglende struktur i utkastet, samt at kompleksiteten gjør det vanskelig å få oversikt over hva som skal rapporteres (ECG, M. Donvito, 2022). På den andre siden har EY Europa skrevet at de vurderer strukturen og artikuleringen i de 13 temaene i standarden som godt utformet og at de gir en effektiv tilnærming for å dekke rapporteringsområder (EU survey, 2022).

Samtidig som Europakommisjonen vedtok CSRD, ble det under IFRS også etablert en standard for å jobbe mot fremtidige bærekraftsstandarder, som ble kalt ISSB. Innholdet i standarden skulle gjelde for selskaper som er underlagt IFRS. En av de viktigste forskjellene mellom ESRS og ISSB er vesentlighetsvurderingen, hvor førstnevnte legger opp til en dobbel, og sistnevnte en enkel vesentlighetsvurdering (Nohra, 2022). Ulikheter mellom de to standardene kan føre til at det blir utfordringer knyttet til å sammenligne selskaper på tvers av ulike bransjer og reguleringer. Sammenligning er et krav i henhold til ESRS og i tillegg også et av hovedformålene med CSRD (ESRS 1 punkt 2.23b.). Standarden er laget for å øke sammenlignbarheten mellom alle selskaper, også de i ulike bransjer. Når det da blir laget to forskjellige standarder blir dette åpenbart en utfordring. Vesentlighetsbegrepet er forskjellig fra ISSB og ESRS, noe som resulterer i at selskaper underlagt forskjellige reguleringer vil inkludere ulik informasjon i rapporten og vil gjøre sammenligning mer komplisert. ECG uttrykker at det foreløpige utkastet for ESRS ikke gjør det mulig for et selskap som tilfredsstiller kravene etter CSRD og samtidig tilfredsstille kravene i ISSB i en eventuell bærekraftsrapport som følger begge standardene (ECG, M. Donvito, 2022).

Tidsrammen som EFRAG har for å samle inn nødvendige innspill fra interessenter, analyser eller forskning vil ifølge Deloitte utgjøre en risiko for dårlig kvalitet på standarden, og at tiden vil være til hinder for dialog mellom EFRAG og ISSB for å utarbeide en global enighet knyttet

til rapporteringskrav for bærekraft (Deloitte, 2022). Deloitte, Revisorforeningen og PwC har alle oppfordret til et tettere samarbeid mellom ISSB og EFRAG i sine kommentarbrev (Deloitte, 2022; PwC, G. Lord, 2022; EU survey, 2022). Dersom det hadde blitt et tettere samarbeid ville det blitt enklere for selskaper som opererer globalt å imøtekomme krav i bærekraftsrapporteringen, både etter ISSB og ESRS. Dersom det kun hadde vært utarbeidet én global bærekraftsstandard, ville dette økt muligheten for sammenligning mellom selskap under ulike reguleringer. At det nå må utarbeides to ulike rapporter for globale selskaper er svært tidkrevende og dyrt, og Deloitte legger vekt på at dette ikke vil gi investorer eller andre interessenter fordel ettersom det reduserer sammenlignbarheten på informasjonen (Deloitte, 2022). Revisorforeningen argumenterer for at et samarbeid, i tillegg til å øke sammenlignbarheten, vil bidra til å gi bedre oversikt og minimalisere arbeidet som må legges ned i forbindelse med utarbeidelse av rapporten (EU survey, 2022). Det må likevel påpekes at det er en naturlig årsak til at det utarbeides to ulike standarder. IFRS og ISA er to ulike rammeverk som gjelder for forskjellige selskap. De to måtene å utarbeide et regnskap på gjør det utfordrende med sammenligning av finansielle tall fordi kravene for regnskapsføring er ulike. Dette fører til at det er naturlig å ha to ulike standarder. En løsning er at det burde vært mulig å samarbeide mot at de obligatoriske kravene i standardene er mer lik hverandre, og at valgfrie krav er ulik. Da ville informasjonen som inkluderes henge mer sammen.

4.3 Vesentlighet

En praktiserende revisor skal vurdere vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av et attestasjonsoppdrag og ved evaluering av hvorvidt informasjon om saksforholdet ikke inneholder vesentlig feilinformasjon (ISAE 3000 punkt 44). ISAE 3000 viser til flere underpunkter for vurdering av vesentlighet. Ifølge ISAE 3000 punkt A92 skal vesentlighet være basert på informasjonsbehovet til de tiltenkte brukerne og påvirkes ikke av graden av sikkerhet på attestasjonsoppdraget.

Standarden krever at revisor bruker sitt profesjonelle skjønn ved fastsettelse av vesentlighet for oppdraget. Vesentlighetsgrensen vil dermed påvirkes av revisors oppfatning av hvilke felles informasjonskrav de tiltenkte brukerne har som gruppe. Det er derfor rimelig at revisor antar at de tiltenkte brukerne har tilstrekkelig kunnskap om det underliggende saksforholdet og at de forstår at informasjonen er blitt utarbeidet og vurdert i forhold til vesentlighetsgrenser satt av revisor, i tillegg til de iboende usikkerhetene ved målinger eller evalueringer av det

underliggende saksforholdet (ISAE 3000 punkt A94). Etter ISAE 3000 punkt A95 vurderes vesentlighet etter kvalitative faktorer og, hvis relevant, kvantitative faktorer.

ESRS benytter seg av konseptet *dobbel vesentlighet*, som forteller hvilken informasjon som skal inkluderes i rapporten. I motsetning til dette nevner hverken ISA-ene eller ISAE 3000 noe om dobbel vesentlighet ved attestasjon av ikke-finansiell informasjon. I henhold til ESRS 1 er et tema vesentlig dersom det oppfyller kravet til å være vesentlig påvirkning (impact material), finansielt vesentlig eller begge. Det må antas at dette blir tatt under vurdering når den nye standarden for attestasjon av bærekraftsrapportering, ISSA 5000, blir utarbeidet.

Analyse av kommentarbrev og spørreundersøkelser

Revisjonsselskapet PwC stiller seg positiv til at det benyttes dobbel vesentlighet, fordi det vil gi mer beslutningsnyttig informasjon for investorer og andre interessenter, ettersom investorer ikke bare baserer sine beslutninger på hvordan selskapet påvirker klimaet, men også hvordan miljø og klima påvirker det finansielle aspektet i et selskap (PwC, G. Lord, 2022). En slik tilnærming vil også være i samsvar med å nå ambisjonene til EUs «Green Deal» (Miljødirektoratet, 2019). PwC påpeker derimot at definisjonen av dobbel vesentlighet i ESRS 1 medfører utfordringer knyttet til hvordan den skal benyttes i praksis, fordi rammeverket benytter seg av flere vesentlighetsbegreper som eksempelvis informasjonsvesentlighet, dobbel vesentlighet og finansiell vesentlighet. Selskapet foreslår derfor at det må presenteres et forenklet vesentlighetsbegrep og at det må utarbeides en steg-for-steg-veiledning for hvordan vesentlighetsvurderingen skal utføres. De mener også at det må bli klarere definert at vesentlighet dreier seg om selskaps spesifikke forhold og forhold som har betydning for brukerne av rapporten. Videre hevder selskapet at det ville vært hensiktsmessig dersom standarden viste til en vesentlighetsvurdering som inneholdt en liste med temaer som må hensyntas, men at det også må være mulighet for de ulike selskapene å argumentere for at noen av temaene ikke er vesentlig for dem. Dette vil ikke bare være til hjelp for de som utarbeider rapporten, men også for revisorene (PwC, G. Lord, 2022). BDO uttrykker også positivitet til bruken av dobbel vesentlighet, fordi den vil være med på å fremme identifisering av bærekraftsinformasjon som er relevant for et bredt spekter av interessenter (EU survey, 2022).

Deloitte oppfordrer til at det bør være et tettere samarbeid mellom ISSB og EFRAG knyttet til begrepet vesentlighet, ved at ESRS må benytte seg av samme terminologi som ISSB. Deloitte stiller seg også bak PwC sitt forslag om å utarbeide en veiledning knyttet til hvordan

vesentlighetsvurderingen skal utføres, og at denne vurderingen blir en del av rapporten (Deloitte, 2022). Ettersom langsiktige tema øker i bevissthet og viktighet, kan responsen fra markedene være transformerende. Når forpliktelsene til bærekraftige investeringer øker, kan omfordelingen av eiendeler basert på et nytt vesentlighetsparadigme føre til reelle endringer på hvilke temaer som er vesentlige (Kuh, Shepley, Bala, & Flowers, 2020). Revisorforeningen anbefaler også at det utarbeides en veiledning, gjerne med illustrative eksempler, for å hjelpe de som skal utarbeide rapporten med å få klarhet i begrepet (EU survey, 2022).

ECG er enig i at det må utarbeides en ytterligere brukerveiledning knyttet til konseptene. De ønsker også at standarden gir mer generell informasjon om dobbel vesentlighet under ESRS 1, og påpeker at den må utdype hvordan begrepet skal brukes. Med dette mener de at det bør komme krav i standarden vedrørende selskapets vesentlighetsmatrise, og at det kommer frem hvem selskapet har vurdert som er deres viktigste interessenter og hvem som ikke er det, og at dette bør offentliggjøres i rapporten (ECG, M. Donvito, 2022).

I henhold til ESRS 1 punkt 5 skal selskapet rapportere bærekraftsforhold basert på dobbel vesentlighet. Videre vises det til flere vesentlighetsbegreper, og at det skal rapporteres på selskapets vesentlige påvirkning knyttet til risikoer og muligheter. I punkt 31 vises det til at et tema er vesentlig dersom det imøtekommer kriteriene for påvirkning (impact) eller finansiell vesentlighet, eller begge. Vi er enig i uttalelsene fra ECG og Revisorforeningen om at begrepet dobbel vesentlighet bør gjøres enda klarere og at det bør utarbeides en veiledning for selskapene som sier hvordan man skal gjøre en slik vurdering. Dette kan løse fremtidige problemer som sannsynligvis flere selskaper vil ha når bærekraftsrapportene skal utarbeides.

Det knytter seg stor usikkerhet til begrepet dobbel vesentlighet og at dette ikke er den samme som vesentlighetsdefinisjonen i ISAE 3000. Det er tenkelig at vesentlighetsbegrepet kan skape uoverensstemmelser og misforståelser ved attestasjon fordi selskapene og revisor gjør ulike vurderinger med hensyn til informasjonen som er viktig for brukerne av rapporten for å ta sine beslutninger. Eksperimentet gjennomført av Moroney og Trotman (2016) viste at revisor anvender en strammere vesentlighetsterskel for regnskapet enn for ESG rapportering (Christensen et al., 2021). Vesentlighetsgrensen revisor bruker for revisjon av finansiell informasjon vil ofte være basert på en «benchmark» som for eksempel årets inntekter. Ved vurdering av vesentlighetsgrensen knyttet til bærekraftsinformasjon foreligger det i større grad vurdering basert på kvalitative data. Vi mener at ESRS vil føre til at vesentlighetsterskelen vil settes like stramt for regnskap som for bærekraftsrapportering.

Som vi ser gjelder tilbakemeldingene i hovedsak usikkerheten rundt begrepet vesentlighet og hvor grensene går knyttet til hva som skal inkluderes og ikke i rapporten. Videre er det enighet om at usikkerheten rundt evalueringen av vesentlighetskonseptet kan resultere i en utfordrende og svært ressurs- og tidkrevende vurdering for selskapene.

4.4 Verdikjeden

For selskaper som blir pålagt å rapportere etter ESRS blir det obligatorisk å rapportere om hele verdikjeden. Selskapene skal opplyse om vesentlige påvirkninger, risikoer og muligheter de har indirekte og direkte gjennom sin opp- og nedstrøms verdikjede (ESRS 1 punkt 3.4.46). Verdikjeden viser kilden til konkurranse for å tilrettelegge for maksimering og opprettholdelse av verdi for en organisasjons forbrukere. Det er nødvendig med fleksibilitet i verdikjeden for å bygge bærekraftige initiativer (Dwivedi, et al., 2021).

ESRS 1 punkt 68 krever kun at det dokumenteres om vesentlig informasjon om verdikjeden, og ikke om hvert enkelt selskap som omfattes av den. Dersom det foreligger omstendigheter som gjør at foretaket ikke kan samle inn informasjon om selskapene i verdikjeden, etter å ha gjort rimelige anstrengelser for å klare det, kan de estimere denne informasjonen basert på annen rimelig informasjon, for eksempel fra et tilsvarende selskap i samme bransje (ESRS 1 punkt 73). Ifølge ESRS S2, skal det også innhentes informasjon om arbeidere i verdikjeden. Etter ESRS 1 punkt 45 er et bærekraftstema vesentlig når det omhandler selskapets faktiske og potensielle påvirkning på mennesker og miljø på kort, mellomlang og lang sikt. Videre står det i samme punkt at det også inkluderer påvirkninger som er forårsaket av virksomheten, men også de som er direkte knyttet til foretakets egen virksomhet samt dets produkter og tjenester gjennom sine forretningsforbindelser. Dette inkluderer foretakets opp- og nedstrøms verdikjede og er ikke begrenset til direkte kontraktsforhold.

Kompleksiteten i verdikjeden til ulike selskap kan være svært forskjellig. For noen selskaper er verdikjeden stor og omfattende, for andre er den liten og ukomplisert, men kan likevel gjøre vesentlighetsvurdering vanskelig. Dobbel vesentlighetsvurdering vil bety at organisasjoner må ha en stor del detaljert informasjon om verdikjedene, noe som kan være utfordrende (de Jager, 2022).

Analyse av kommentarbrev og spørreundersøkelser

Som tidligere nevnt må revisor vurdere rapporteringskriterier som egner seg for attestasjonsoppdrag. Dette inkluderer blant annet vurdering av om informasjonen er fullstendig, pålitelig og rimelig (ISAE 3000 punkt 24.b.ii). EY påpeker at dette vil bli utfordrende for revisor dersom ESRS ikke utarbeider en veiledning knyttet til hva som skal inkluderes og hvordan dette skal kalkuleres spesielt med tanke på informasjon om verdikjeden (EU survey, 2022).

PwC stiller seg positiv til at det skal rapporteres om bærekraftsinformasjon gjennom verdikjeden, og mener at uten denne tilnærmingen vil det være en risiko knyttet til villedende informasjon. Likevel påpeker de at dette vil være en ny type arbeid som kan vanskeliggjøre innhenting av informasjonen som skal inkluderes. I sin tilbakemelding til EFRAG kommenterer de at standarden bør spesifisere hvordan man skal gå frem for å samle informasjon, samt at definisjonen av verdikjeden er upresis og gjør det vanskelig å vurdere hva som skal med og ikke (PwC, G. Lord, 2022). Om dette ikke blir klarere definert vil det kunne føre til at rapportene blir svært lange og omfattende, og vanskelig å benytte for brukerne. I kommentarbrevet legger PwC frem et forslag om at de rapporterende selskapene bør få ytterligere tre år på seg til å rapportere om verdikjeden og at det må tas hensyn til utfordringene med å samle inn informasjon fra tredjeparter (PwC, G. Lord, 2022). Sistnevnte er spesielt knyttet til det å innhente informasjon fra små- og mellomstore selskaper, samt selskaper utenfor EU som er inkludert i verdikjeden.

Deloitte ytrer i sin tilbakemelding at de ønsker bedre forklaringer, illustrasjoner og bruker-veiledning for kravene og grensedragningene knyttet til rapportering av data fra verdikjeden. Det vil være tidkrevende for dem som skal utarbeide bærekraftsrapporten å innhente og verifisere informasjon fra selskapets direkte og indirekte forretningsforbindelse både opp- og nedstrøms (Deloitte, 2022). For å identifisere vesentlig påvirkning og risikoer, må bedriftene kjenne til de kritiske avhengighetene og virkningene i verdikjeden, noe som er svært viktig ved blant annet utarbeidelsen av en vesentlighetsvurdering. I en artikkel uttrykker KPMG at et godt utgangspunkt for å identifisere vesentlig verdikjedeinformasjon er å kartlegge vesentlige tredjeparter. De mener at denne kartleggingen er en meningsfull måte å starte prosessen med å vurdere vesentlige tredjeparter, og er uavhengig av ambisjonsnivået på ESG rapporteringen (KPMG, 2022). Standarden blir kanskje lagt frem på en slik måte at det kan virke som om man må inkludere alle ledd i verdikjeden, men det er altså kun vesentlige deler som skal inkluderes. Dette betyr at det kun er de aller vesentlige leverandørene og kundene som det skal inkluderes

informasjon om i rapporten. Dette vil redusere mengden informasjon om verdikjeden som er nødvendig.

ECG er enig i PwC og Deloitte sine reaksjoner, og mener at definisjonens uklarhet gjør det vanskelig for selskaper som skal utarbeide rapporten å vite hva og hvem som skal inkluderes og ikke (ECG, M. Donvito, 2022; Deloitte, 2022; PwC, G. Lord, 2022). Kompleksiteten i å vurdere innvirkning i verdikjeden både opp- og nedstrøms gjør at ulike selskaper vil kunne komme til å benytte seg av ulike fremgangsmåter. ECG mener at grensene knyttet til verdikjeden må komme tydeligere frem i standarden, og at «hullet» i standarden ved bruk av *annen rimelig informasjon* vil gjøre det vanskelig for selskapene å vurdere hvilke data som skal inkluderes (ECG, M. Donvito, 2022). I utkastet til ESRS er det verken definert eller forklart hva *annen rimelig informasjon* innebærer, og det legges frem på en slik måte at det må benyttes skjønn ved vurderingen. Ved å benytte seg av skjønn, åpner det opp for at rapporten enten inneholder *for mye* eller *for lite* informasjon. Det kan være vanskelig å skjønnsmessig vurdere og trekke grenser for hvor mye informasjon som er tilstrekkelig, og ikke minst hvilken type informasjon som er tilstrekkelig og hensiktsmessig for rapporten.

Tilbakemeldingen fra EY er at definisjonen av påvirkningsvesentlighet bør forbedres. Definisjonen inkluderer også selskapets potensielle påvirkninger langs verdikjeden, og EY påpeker at det ikke kommer klart frem i standarden om dette knytter seg til finansielle eller ikke-finansielle tall (EU survey, 2022). ECG mener at det, knyttet til finansiell vesentlighet, vil være vanskelig for selskapene å fastslå de økonomiske effektene knyttet til bærekraft. Dette fordi det ikke er nok vitenskapelige metoder på feltet som kan benyttes for vurderingen (ECG, M. Donvito, 2022). Vanskeligheter med å forstå de ulike definisjonene i ESRS er gjengangere i kommentarbrevene, både under vesentlighet og verdikjeden. Vi mener at det vil være risiko for at mange selskaper vil «utnytte» muligheten som er i standarden til å estimere informasjon i verdikjeden, for å unngå at det brukes for mye tid og ressurser på dette området. Dette kan skape urealistiske, unormale og til dels også urimelige tall og informasjon om verdikjeden, slik at det som er oppgitt ikke kan benyttes av brukerne. En annen risiko vi mener at foreligger ved rapportering av informasjon om verdikjeden, er at selskaper som i utgangspunktet er veldig bærekraftige i seg selv, kan fremstå som ikke bærekraftige på grunn av sine leverandører eller sluttbrukere. Dette kan føre til at selskapet blir «straffet» av interessentene for noe som de har liten kontroll over. Denne problematikken kan også føre til at selskapene benytter seg av smutthullet nevnt over, for å unngå å fremstå som mindre bærekraftig enn de i realiteten er. Dette vil i så fall være en form for grønnvasking.

En studie gjort av PubMed Central viste at det mangler rammer for å synliggjøre utfordringene til bærekraftige tiltak innen verdikjedens fleksibilitet. Studien foreslår et rammeverk knyttet til utfordringer vedrørende bærekraftige initiativer for verdikjeden. Resultatet av studien reflekterte at mangel på engasjement fra leverandørene for bærekraftige produkter, i tillegg til mangel på kunnskap om bærekraft i verdikjedene, utgjorde de største utfordringene (Dwivedi, et al., 2021). Dette er et viktig poeng. Et selskap vil fremstå som ikke bærekraftig for eksempel i en situasjon hvor den største leverandøren er en stor forurensner og ikke ønsker å gå mot bærekraftig drift. Det kan være vanskelig nok for et selskap å gjøre sin egen virksomhet bærekraftig, men det er nok enda mer utfordrende å få leverandørene og kundene til å følge samme spor, dersom det er uinteressant for dem. Store selskaper kan ha mindre leverandører, organisatorisk sett, og det vil dermed ikke stilles like store krav til disse for rapportering.

ESRS S2 handler om arbeidere i verdikjeden. Målet med standarden er å spesifisere opplysningskrav som vil gjøre det mulig for brukerne av bærekraftsrapporten å forstå vesentlige konsekvenser for verdikjedarbeidere forårsaket av selskapet eller dens virksomhet, samt hvordan selskapet går frem for å identifisere og håndtere vesentlige og potensielle påvirkninger de har på arbeiderne i verdikjeden. Vi mener at ESRS S2 er en omfattende standard med mange krav. Det er ikke bare negative påvirkninger som skal rapporteres, men også positive. Dette kan føre til en risiko for at det vil bli rapportert mer positive enn negative påvirkninger. Videre mener vi at det vil være vanskelig for revisor å konkludere på fullstendigheten i rapporten.

4.5 Attestasjon og revisors rolle

En attestasjon knytter seg alltid til et saksforhold og en påstand om at informasjonen om dette saksforholdet er i samsvar med fastsatte kriterier (Tvedt, 2018). Et eksempel på et saksforhold kan være ikke-økonomiske resultater og prestasjoner. Saksforholdet knyttet til bærekraftsrapportering vil være en ikke-økonomisk prestasjon. Ved avleggelse av en bærekraftsrapport etter ESRS gir styret og daglig leder eksplisitt uttrykk for at rapporten er avgitt i samsvar med ESRS og CSRD. En attestasjonsuttalelse fra revisor skal alltid knyttes opp mot egnede kriterier, som er nødvendig for å kunne gjennomføre en rimelig konsistent måling eller evaluering av et underliggende saksforhold innenfor rammen av profesjonelt skjønn (ISAE 3000 punkt A10). I ISAE 3000 punkt A45 er det nevnt flere karakteristiske trekk som egnede kriterier har. I punkt b) knyttet til fullstendighet står det beskrevet at egnede kriterier er fullstendige når informasjonen som saksforholdet er utarbeidet i samsvar med dem, ikke utelater faktorer som

med rimelighet kan forventes å påvirke beslutninger truffet av de tiltenkte brukerne på bakgrunn av informasjonen om saksforholdet. Vi mener at det vil bli krevende for revisor å vurdere fullstendigheten til informasjonen, spesielt når det gjelder verdikjeden og estimater.

Et attestasjonsoppdrag kjennetegnes blant annet av at det skal være et trepartsforhold, noe som er kjernepunktet i ethvert oppdrag (Tvedt, 2018). De tre partene er den ansvarlige part, tiltenkt bruker og revisor. Det må være mulig å identifisere hvem som er den ansvarlige parten, det vil si hvem som avgir informasjon om noe (Tvedt, 2018). I en bærekraftsrapport vil den ansvarlige part være det selskapet som utarbeider rapporten og avgir informasjonen, og som har ansvar for at informasjonen er egnet som beslutningsgrunnlag. Den tiltenkte bruker vil være de som treffer beslutninger basert på informasjonen, og kan for eksempel være investorer eller andre interessenter. Revisors oppgave er å styrke troverdigheten til beslutningsgrunnlaget.

Analyse av kommentarbrev og spørreundersøkelser

Det er en økende etterspørsel etter en transparent, konsistent og globalt sammenlignbar bærekraftsrapportering og PwC støtter behovet for dette. Selskapet mener at revisor har en viktig rolle knyttet til det å skape trygghet og tillit til bærekraftsrapporteringen, og at det endelige målet for revisor er å kunne attestere bærekraftsrapporteringen med rimelig grad av sikkerhet (PwC, G. Lord, 2022). Foreløpig foreligger det noen iboende utfordringer knyttet til det å kunne nå dette målet. PwC har dermed kommet med en oppfordring om at EFRAG, sammen med IAASB og andre sentrale interessenter må skape et forum som sammen kan bidra til å møte disse utfordringene (PwC, G. Lord, 2022). Revisorforeningen påpeker også behovet for dette, og skriver at selv om det er noen likheter mellom ISSB og ESRS knyttet til obligatoriske rapporteringskrav, gjør forskjellig bruk av terminologi og definisjoner det vanskelig å sammenligne rapportene (EU survey, 2022).

Noen av de foreslåtte endringene i ESRS er avhengig av forutsetninger og estimater om fremtiden som er utarbeidet av ledelsen i selskapet. PwC understreker at revisor er vant til å revidere estimater, men at det er en utfordring at bærekraftsrapportering i større grad er fremtidsrettet sammenlignet med finansiell rapportering (PwC, G. Lord, 2022). Bærekraftsrapporteringen er bygget på estimater om fremtiden, og muligheten til å benytte seg av historiske data for å estimere fremtiden er begrenset. PwC fremhever at det ligger en iboende utfordring knyttet til å vurdere fullstendigheten av rapporteringen, fordi det er mange potensielle interessenter som må hensyntas og samtidig mange tredjeparter å vurdere (PwC, G.

Lord, 2022). Det kan også være utfordrende for revisor å vurdere kvaliteten på data som er innhentet fra tredjeparter i verdikjeden ettersom en tredjepart sin rapportering og kontrollsystem vanskelig kan la seg evaluere. Revisorforeningen på sin side skriver at EFRAG bør revurdere kravet i ESRS knyttet til estimering av informasjon dersom det ikke lar seg gjøre å innhente informasjon fra verdikjeden. Dette fordi de er skeptiske til om grunnlaget for estimeringen vil være data som ikke er eksakte nok (EU survey, 2022). Dersom det er behov for å estimere slike data bør tilgjengelige data bli brukt, og dersom det foreligger usikkerhet bør dette kommenteres.

Ved attestasjon av bærekraftsrapportering foreslår PwC noen endringer til det foreløpige utkastet. For å få rapporteringen mer sammenlignbar mellom selskapene, anbefaler de at EFRAG kommer med klare grenser knyttet til informasjonen og forventet fremgangsmåte (prosess eller modeller) (PwC, G. Lord, 2022). For å rapportere og revidere kompatibilitet med globale eller mindre mål, vil dette være komplisert ettersom det er flere fremtidige faktorer som skal vurderes, som ikke er under kontroll av den rapporterende enheten. PwC anbefaler derfor at EFRAG legger frem spesifikke scenarier, modeller eller beregningsmetoder som kan benyttes (PwC, G. Lord, 2022). Dette vil bidra til å øke sammenlignbarheten, konsistensen og påliteligheten til rapporteringen, samt at det vil kunne øke sannsynligheten for at revisor kan konkludere med rimelig grad av sikkerhet.

For informasjon med høy grad av usikkerhet, som for eksempel ulike estimater, anbefaler PwC at det bør kreves at det opplyses om prosess, modell og estimater samt ulike forutsetninger som er lagt til grunn for resultatet (PwC, G. Lord, 2022). Det vil således bli enklere for brukerne å forstå beslutninger som er tatt. Det anbefales også at standarden tilrettelegger for at det benyttes en modell eller metode som gjør at de rapporterende selskapene kan beskrive ulik kvalitet på innhentet data fra verdikjeden (PwC, G. Lord, 2022). Dette vil gi brukerne mer innsikt knyttet til usikkerheten rundt innhentede data, og føre til at de får en bedre forståelse.

ESRS krever at bærekraftsrapporteringen attesteres av en uavhengig tredjepart, som for eksempel revisor (Deloitte, 2022). Ballau et. al (2018) undersøkte om attestasjon av bærekraftsrapportering forbedret kvaliteten av rapporteringen, og om det er forskjell på om oppdraget forbedret rapporteringen i større grad dersom den var foretatt av selskaper utenfor revisjonsbransjen. Resultatet indikerte at attestasjon forbedrer kvaliteten ved at revisor klarer å identifisere feil i tidligere rapporter, samt at de klarer å forbedre definisjoner, omfanget av rapporteringen og metodene som er benyttet. Det er også mer sannsynlig at attestasjon forhindrer fremtidige feil i rapporteringen. Resultatet fra studien viste også at kvaliteten på rapporteringen er bedre når det er en revisor som attesterer, fremfor andre utenfor revisjons-

bransjen. Artikkelen hevdet at det å benytte et rammeverk for rapportering ikke kan være en erstatning for attestasjon. Dette fordi attestasjon av revisor gir store fordeler knyttet til det å identifisere feil og forbedre rapporteringen (Ballou et al., 2018). Dette underbygger behovet for revisors attestasjon.

En risiko knyttet til attestasjon er at den ansvarlige part kan skyve ansvaret over på revisor dersom det oppdages feil, ved at det vises til at rapporten er revisorgodkjent (Tvedt, 2018). Som tidligere nevnt uttrykker PwC i sin tilbakemelding at dersom det ble obligatorisk i ESRS at selskapet må legge til grunn sine beregninger knyttet til ulike estimater, vil man kunne unngå risiko med at ansvaret blir forsøkt skjøvet over på revisor (PwC, G. Lord, 2022). Det vil derfor være viktig at de ulike parter på forhånd av attestasjonen er klar over hvilke rolle de har og ansvaret som er knyttet til disse rollene.

Med hensyn til informasjon som skal inkluderes i bærekraftsrapporten, vil det foreligge høyere iboende risiko for revisor hovedsakelig på grunn av at attestasjonen skal gjennomføres innenfor en rimelig tidsperiode og til en rimelig kostnad. Revisor må vurdere informasjonen som foreligger og må ofte inkludere en spesialist på oppdraget når det gjelder kvantitative mål på ulike typer bærekraftstema samt fremtidsrettet kvalitativ informasjon. Dette kan igjen føre til at tidsbruken til revisor øker, sammen med kostnadene.

4.6 Overbelastning av informasjon

Målet med CSRD er å adressere noen av problemene som bærekraftsrapportering står overfor, samt å skape en mer omfattende offentliggjøring basert på harmoniserte europeiske rapporteringsstandarder. EU sitt mål med CSRD er å oppdatere rammeverket for bærekraftsrapportering for å sikre at det er tilstrekkelig offentlig informasjon tilgjengelig. Forslaget tar sikte på å redusere unødvendige kostnader, møte økt etterspørsel på en effektiv måte, samt redusere antall krav som må publiseres. Den rapporterte informasjonen skal være sammenlignbar, pålitelig og lett for brukerne å finne (Celsia, 2023).

ESRS legger frem flere ulike rapporteringskrav som må følges når det skal utarbeides en bærekraftsrapport. Det skal som nevnt først gjøres en dobbel vesentlighetsvurdering, hvor selskapet selv skal vurdere hvilken informasjon som skal inkluderes. Det finnes også ulike krav i ESRS som pålegger selskapene å dokumentere og informere om ulike forhold som er obligatoriske. Det kan dermed oppstå situasjoner hvor visse krav anses å være uvesentlig på

bakgrunn av selskapets form, interessentenes interesser og drift. I de aller fleste tilfeller med dagens standarder, vil dette bety at selskapene ikke inkluderer denne typen informasjon. Derimot, i henhold til ESRS, må det rapporterende foretaket inkludere den obligatoriske informasjonen. Hvis ikke må årsaken til hvorfor informasjon som er obligatorisk, men som er vurdert ikke vesentlig forklares (ESRS 1 punkt 3.2.38).

Dersom revisor er bestemt som uavhengig tredjepart, er det revisors oppgave å kontrollere dokumentasjonen og informasjonen som er oppgitt i rapporten. I henhold til ISAE 3000 punkt 12 har revisor som mål å innhente tilstrekkelig og hensiktsmessige bevis for å kunne gi uttrykk for en konklusjon som er ment å øke graden av tillit hos tiltenkte brukere, vedrørende informasjonen om saksforholdet.

Analyse av kommentarbrev og spørreundersøkelser

I lys av at det kan foreligge en risiko for overbelastning av informasjon i bærekraftsrapporten, er tilstrekkelighet, jfr. ISAE 3000 punkt 12a., mest relevant. Bevisets tilstrekkelighet er målet på kvantiteten av bevis, altså om revisor har nok bevis for å danne sin mening. Hvor mye bevis som er nødvendig for revisor å hente inn, påvirkes av risikoen for at informasjonen om saksforholdet inneholder vesentlig feil samt kvaliteten av beviset. ECG argumenterer for at kravet knyttet til mengden detaljert informasjon kan føre til at det blir for mye informasjon, noe som igjen reduserer oversiktligheten og transparensen i rapporten. I lys av argumentasjonen anbefaler de å redusere antallet obligatoriske krav (ECG, M. Donvito, 2022).

I forskningslitteraturen finnes det argumentasjon som taler for at konseptet dobbel vesentlighet fører til at det kreves en større mengde informasjon som må bli rapportert. I lys av rapporteringens effekt, innebærer denne volumøkningen på den ene siden at rapporteringen blir mer fullstendig. På den andre siden øker risikoen for overbelastning av informasjon, spesielt dersom noe av informasjonen blir alt for spesifikk og bare er relevant for et begrenset antall interessenter. Motstanderne av konseptet dobbel vesentlighet argumenter for at bærekraftige tema vil ha finansiell effekt i det lange løp, for eksempel omdømmerisiko. Likevel handler denne debatten mest om at dobbel vesentlighet kan bli enklere å håndtere hvis man understreker perioden som skal bli inkludert for å gjøre vesentlige vurderinger (Baumüller et al., 2022).

Det er flere institusjoner som deler ECG sine bekymringer. IDW (Institut der Wirtschaftsprüfer) uttrykker bekymring over at detaljene av kravene som er inkludert i ESRS vil påvirke muligheten for brukerne å ta deres egen vurdering, fordi opplysningskravene har en tendens til

å resultere i overbelastning. Selskapene som rapporterer må nærmest «overbevise» at ulike tema ikke har relevans for deres rapport (IDW, Klaus-Peter Naumann, 2022). Ramboll argumenterer for at denne avkrefteende fremgangsmåten for vesentlige aspekter bør fjernes, fordi den undergraver vesentlige vurderinger og resulterer i unødvendige kostnader ved å dokumentere og regulere hva som ikke er vesentlig og hvorfor (Ramboll, 2022). Slikt detaljombfang svekker effektiv rapportering og skjuler relevant informasjon, noe som verken tjener verifiserbarheten eller er til hjelp når det skal dokumenteres om sektor- eller enhetsspesifikke opplysninger (Accountancy Europe, 2022).

Det er selskapene og de som er ansvarlige for å utarbeide bærekraftsrapportene som skal fastsette vesentligheten. Dette er forståelig, fordi det er selskapene som har mest og best oversikt over deres muligheter, risiko, interessenter og lignende. Likevel kan det by på utfordringer, nettopp fordi vesentlighetskonseptet er stort og antall krav er mange. Det kan være vanskelig for selskapet å bevise relevansen til ulike tema for rapporten når de velger å ikke opplyse om obligatoriske krav. Dette kan føre til at det brukes for mye tid på ett område, noe som kan lede til økte kostnader for utarbeidelse av rapporten og resulterer i lav effektivitet. Som ECG argumenter, kan mengden obligatoriske krav i henhold til ESRS føre til for mye informasjon som bidrar til å redusere oversiktligheten og transparensen (ECG, M. Donvito, 2022). KPMG påpeker at ESRS er forankret i kravene etter CSRD, men at utkastet inkluderer flere krav enn hva CSRD krever. De mener derfor også at dette kan føre til at det blir for mye detaljert informasjon som vil skjule beslutningsdyktig informasjon som interessentene er opptatt av (EU survey, 2022).

ECG uttrykte problemene om at overbelastning av informasjonen har argumenter både for og imot (ECG, M. Donvito, 2022). Det kan argumenteres for at det burde være muligheter for å lettere kunne «droppe» obligatoriske krav, uten at det krever en stor mengde innsats for å forklare årsaken til hvorfor dette er tilfellet, dersom det ikke er vesentlig for selskapet. Motargumentet til dette er at dersom standarden legger opp til at det skal bli lettere for selskapene å ikke opplyse om spesifikke tema, kan det føre til at risikoen for grønnvasking øker. I realiteten vil dette bety at selskapene bare kan «velge bort» et tema uten å gi en begrunnelse for årsaken til dette. BDO svarer i sin tilbakemelding at dokumentasjonskravet som kreves for å argumentere for at noen forhold ikke er vesentlige, og at det ikke foreløpig foreligger grenser for populasjonen av interessenter som må vurderes, gjør at selskaper heller velger å rapportere all informasjon som er krevd etter ESRS. Dette for å unngå risikoen for at en individuell interessent senere kan komme å hevde at informasjonen var vesentlig. BDO mener at dette kan

føre til overdreven dokumentasjon, som igjen medfører at relevant informasjon blir skjult og kvaliteten på rapporten blir dårligere (EU survey, 2022).

Fra et revisjonsperspektiv vil mengden informasjon som skal attesteres bli en utfordring med hensyn til tidsbruk og kostnader, i tillegg til generell kompetanse. Man kan løse dette problemet med å ha egne bærekraftsspesialister, som flere revisjonsselskap har begynt å etablere, eller man kan bruke eksterne spesialister til ulike vurderinger knyttet til mer teknisk beregning av bærekraftsforhold.

Kapittel 5 Konklusjon

5.1 Oppsummering og svar på problemstilling

I denne delen av oppgaven vil vi presentere studiens viktigste funn. Vi vil også inkludere studiens begrensninger og forslag til videre forskning.

EU direktivet om bærekraftsrapportering (CSRD) vil innføres i Norge fra 2024. Selv om de nye reglene hovedsakelig vil ramme store foretak av allmenn interesse, vil også mindre foretak indirekte bli påvirket av de nye kravene.

5.1.1 Vesentlighet

Vi ser at det knyttes stor usikkerhet til hvordan vesentlighetsbegrepet skal benyttes i praksis, i tillegg til at vurderingen praktiseres ulikt i ESRS og ISAE 3000. De ulike definisjonene medfører forvirring rundt hvordan vurderingen skal håndteres. I kommentarbrevene kommer det frem at revisjonsbransjen stort sett stiller seg positiv til bruken av dobbel vesentlighet fordi de mener dette vil gi mer beslutningsdyktig informasjon til brukerne. Dette henger sammen med revisors bruk av vesentlighet under ISAE 3000. Det var også enighet blant selskapene i revisjonsbransjen at ESRS burde utdype mer detaljert hvordan bruken av dobbel vesentlighet skal fungere ved utarbeidelse av en bærekraftsrapport, samt at ESRS burde kreve at vurderingen som er gjort blir inkludert i rapporten for at brukerne skal kunne forstå grunnlaget bak den.

En studie viste at revisor anvender en strammere vesentlighetsgrense for regnskapet enn for ESG rapportering (Christensen et al., 2021). Vi mener at vesentlighetsdefinisjonen i ESRS vil føre til at vesentlighetsterskelen vil settes like stramt for regnskap- og bærekraftsrapportering.

Den endelige ESRS standarden har ikke kommet ut, og det har derfor ikke vært mulig for oss å vurdere graden av om tilbakemeldingene har blitt hensyntatt. Etter vår gjennomgang av utkastet til ESRS, ser vi at det kan være et behov for ytterligere forklaring av begrepet dobbel vesentlighet og dens praktiske bruk. Det blir spennende å se hvordan håndteringen av vesentlighetsvurderingen i den nye ISSA 5000 vil sammenfalle med vurderingen i bærekraftsrapporteringen.

5.1.2 Verdikjede

En stor utfordring for selskaper som blir pålagt å rapportere etter ESRS er rapportering om verdikjeden. Et krav i ESRS er at det kun rapporteres på vesentlig informasjon, samt at det tillates å estimere rapportert informasjon om verdikjeden hvis annen informasjon ikke lar seg gjøre å innhente. Slik vi ser det vil det da kunne foreligge en mulighet for å underdokumentere. Det vil også være vanskelig for revisor å etterprøve i hvilken grad selskaper faktisk har gjort rimelige anstrengelser for å innhente informasjon. Et slikt krav vil medføre et krevende arbeid knyttet til å innhente informasjon. Det kan tenkes at det vil etableres nye selskaper som jobber spesifikt med å utarbeide rapporter for selskaper i verdikjeden, som kan lette på arbeidsmengden for et selskap.

De generelle tilbakemeldingene fra revisjonsbransjen har stort sett vært positive knyttet til rapportering av informasjon om verdikjeden, men også her ønskes det en veiledning knyttet til hvordan informasjonen skal innhentes og hvor grensene skal gå. Revisjonsbransjen mener at det lett kan være risiko for overrapportering, noe som vil kunne føre til at rapporten blir uoversiktlig og ikke gir brukerne beslutningsnyttig informasjon.

Vi mener det vil være hensiktsmessig å rapportere på verdikjeden, fordi andre selskaper indirekte blir påvirket av ESRS og derfor også må ta stilling til bærekraft. Dette kan føre til at de blir mer bevisst på valg de tar i den daglige driften. På den andre siden ser vi utfordringene med å innhente informasjon, samt utfordringen revisor vil få knyttet til å innhente revisjonsbevis. Mangelen på engasjement og kunnskap om bærekraft fra ledd i verdikjeden kan føre til at det blir vanskelig å innhente informasjon innenfor tidsrammen selskapene har til å utarbeide

rapportene. I tillegg vil det kunne bli vanskelig for revisor å vurdere om informasjonen er et hensiktsmessig revisjonsbevis.

5.1.3 Prosess og implementering

En av kommentarene fra revisjonsbransjen var at fristen for å komme med tilbakemeldinger var relativt kort sammenlignet med tiden det kommer til å ta for å innhente tilstrekkelig dokumentasjon for bærekraftsrapporten. De mente også at tiden var for kort for at interessentene kunne få tid til å vurdere og svare detaljert på utkastet. Videre ble det knyttet bekymring til tiden EFRAG hadde til å faktisk vurdere tilbakemeldingene som kom før standarden trer i kraft.

Det ble oppfordret til at ESRS burde legge til rette for en implementeringsperiode med fokus på den mest relevante informasjonen i rapporteringen. Et tettere samarbeid mellom ESRS og ISSB ble også foreslått, for å utvikle en global bærekraftsstandard som vil gjøre sammenlignbarheten bedre. Vi ser behovet for en implementeringsfase, slik at selskapene og revisor får mulighet til å få god nok innsikt i rapporteringskravene.

5.1.4 Attestasjon og revisors rolle

Det foreløpige kravet for attestasjon er at revisor kan konkludere med moderat grad av sikkerhet. Revisjonsbransjen påpeker utfordringene med å revidere bærekraftestimater i større grad er fremtidsrettet og vanskeligere å forutsi. Det anbefales derfor at ESRS bør inneholde krav om opplysning av forutsetningene som er lagt til grunn for estimatene i rapporten.

Et av de karakteristiske trekkene *egnete kriterier* har ifølge ISAE 3000 er fullstendighet. Revisjonsbransjen påpeker at den iboende utfordringen knyttet til å vite om rapporten ikke utelater faktorer som kan forventes å påvirke interessentenes beslutninger er til stede.

I april 2023 ble et nytt attestasjonsrammeverk for revisor, ISSA 5000, lagt frem. Denne skal gjelde for attestasjon av bærekraftsrapporter uavhengig av hvilke regelverk som benyttes. Rammeverket skal tre i kraft samtidig som det blir obligatorisk å rapportere i henhold til ESRS. De ulike kravene i rammeverket er ikke blitt publisert enda, men det kan være rimelig å anta at denne blir ganske lik ISAE 3000 med noen spesifiseringer eksempelvis med hensyn til de

områdene som er inkludert i denne oppgaven. Revisor vil uansett ha en stor rolle som tredjepartsattestant i forbindelse med bærekraftsrapporteringen.

5.1.5 Overbelastning av informasjon

Ved gjennomgang av utkastet til ESRS har vi observert at det stilles krav til svært detaljert informasjon under flere av punktene. Revisjonsbransjen har gitt uttrykk for at mengden detaljert informasjon kan øke risikoen for at rapportene blir mindre oversiktlig og transparent. De har derfor anbefalt at antall obligatoriske krav blir redusert. I ESRS er det flere obligatoriske krav, men det er mulighet for selskapene å argumentere for forhold som ikke er vesentlige og dermed ikke ta disse med i rapporten. Dette vil dog kunne føre til økt risiko for overbelastning av informasjon, fordi selskapene nærmest må «overbevise» at de ulike temaene anses som ikke vesentlige.

Fra akademisk litteratur har vi sett at volumøkning av detaljert informasjon på den ene siden fører til mer fullstendige rapporter, mens på den andre siden vil faren for overbelastning av informasjon øke. Vi mener at dersom obligatoriske krav kan unnlates i rapporten uten en tilhørende forklaring, vil det føre til en risiko for grønnvasking ved at selskapene kun inkluderer informasjon som gjør at de fremstår mer bærekraftig enn de faktisk er. På den andre siden vil antall obligatoriske krav kunne føre til overbelastning av informasjon for brukerne. Fra revisors ståsted kan antall obligatoriske krav føre til at det er en vesentlig mengde med dokumentasjon som må gjennomgås for å attestere på rapporten.

5.2 Studiens begrensninger

Målet med denne oppgaven var å kartlegge hvilke reaksjoner og forventninger utkastet for ESRS har medført for revisjonsbransjen. En av de største utfordringene vi har hatt i forbindelse med oppgaven er at de endelige standardene ikke er publisert. Per mars 2023 skriver revisorforeningen at Finansdepartementet tar sikte på at de nye reglene skal begynne å gjelde i Norge samtidig som i EU, som er fra 2024 (Revisorforeningen, 2023). Det har derfor ikke vært mulig å vurdere hvilke tilbakemeldinger fra revisjonsbransjen som er blitt hensyntatt i den endelige standarden. Dette spesielt knyttet til om standarden har åpnet opp for at rapporteringen kan ha en implementeringsfase.

En annen begrensning knyttet til at ESRS ikke er vedtatt enda, knytter seg til hvordan den praktiske implementeringen vil fungere. Det er blitt publisert artikler om at en ny standard for attestasjon av bærekraftsrapporter, ISSA 5000, vil komme samtidig med implementeringen av ESRS, men det er ikke kommet utkast for dette enda. Det kan bli utfordrende for regulatorene å utarbeide en ny standard for revisor når den endelige ESRS ikke er blitt utgitt, fordi man ikke vet helt sikkert hvordan standarden vil ende opp. Som en konsekvens av at den nye standarden ikke er kommet, finnes det naturligvis begrenset med forskning og artikler knyttet til implementering av ESRS og revisors attestasjon.

5.3 Forslag til videre forskning

Bærekraft er et stort og aktuelt tema i dagens samfunn. Selv om bærekraft ikke er nytt, er det fortsatt mye vi ikke vet. Vi forventer at det både vil bli større fokus knyttet til tema og at det vil bli flere og større krav som vil bli pålagt oss som privatpersoner, samt bedrifter i fremtiden. Det vil derfor være et interessant tema å forske videre på.

Hvordan implementeringen av ESRS blir anser vi at er et tema som ville vært svært spennende å forske videre på, spesielt knyttet til revisors attestasjon. Her finnes det foreløpig lite forskning på området, ettersom standarden ikke er trådt i kraft per dags dato. Vi forventer at det vil finnes betydelig mer forskning, samt erfaringer og forbedringer knyttet til revisors attestasjon i 2024. Det ville også vært interessant å vurdere hvor mye arbeid revisor må legge ned ved attestasjon av slike rapporter, og i hvilken grad dette vil påvirke revisjonshonoraret. Hvordan bruken av revisors vesentlighet vil bli satt i forhold til vesentlighetsgrensen i rapporten, anser vi også som et interessant tema som foreløpig er uvisst.

Innføringen og kravet om rapportering vil i første omgang ramme de største selskapene, men ettersom tiden går må også mindre selskaper rapportere. Implementeringen vil føre til et omfattende arbeid som må gjøres av selskapene for å tilpasse seg til den nye standarden. På dette området kunne det vært interessant å forske videre på hvordan selskaper vurderer rapporteringen i en kost-nytte-vurdering. Gir rapporteringen mer beslutningsdyktig informasjon til brukerne? Vil rapporteringen og bevisstgjøringen av bærekraft føre til at man når, eller bidrar til å nå FNs bærekraftsmål innen 2030?

Vi fant at det ble uttrykt bekymring fra revisjonsbransjen knyttet til alle de detaljerte kravene i ESRS. Spørsmål som kan være interessant i denne sammenheng, dersom den endelige

standarden krever like mye detaljert informasjon, er om denne vil føre til overbelastning av informasjon, videre om dette kan føre til at rapporteringen ikke er beslutningsnyttig.

Hvordan kravet blir knyttet til rapportering på verdikjeden er også et tema som kan være interessant å forske videre på. Hvordan blir omfanget av rapporteringen og hvor går grensen for antall ledd i verdikjeden som skal inkluderes? Kan revisor benytte bekreftelser fra selskaper i verdikjeden som revisjonsbevis og vil slike bekreftelser være pålitelige og nøyaktige? Det kan konkluderes med at det er mange interessante vinklinger til videre forskning på temaet, og det vil sannsynligvis komme flere etter hvert som standarden implementeres og tas i bruk.

Litteraturliste

- Accountancy Europe. (2022, Juli 29). *Accountancy Europe's position on the consultation responses of the European*. Retrieved from Accountancy Europe: <https://www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/ESRS-cover-letter-to-EC-and-EFRAG.pdf>
- Andersen, G. (2008). Metode og forskningsdesign. In *Forskningsprosessen: et veiledningshefte for elever i videregående skoletrinn*. Bergen: Aschehough. Retrieved from Holbergprize.org: <https://holbergprize.org/nb/holbergprisen-i-skolen/2-metode-og-forskningsdesign>
- Andersen, J., Seppänen, M., & Lähteenmäki, I. (2023). EU Taxonomy Market Study. 16.
- Asker, L. (2022, Mai 6). *Nye rapporteringskrav på bærekraft tar form*. Retrieved from dnb.no: <https://www.dnb.no/dnbnyheter/no/samfunn/nye-rapporteringkrav-pa-baerekraft-tar-form>
- Ballesteros, B. C., Ferrero, J. M., & Sánchez, I. (2017). Mitigating information asymmetry through sustainability assurance: The Role of accountants and levels of assurance. *International business Review*, volume 26, issue 6, 1143.
- Ballou, B., Chen, P.-C., Grenier, J. H., & Heitger, D. L. (2018). Corporate social responsibility assurance and reporting quality: Evidence from restatements. *Journal of Accounting and Public Policy*, volume 37, issue 2, 167-188.
- Bartoszewicz, A., & Rutkowska-Ziarko, A. (2022). Factors hindering the conduct of auditors of corporate social responsibility report: evidence from Poland. *Business Administration and Management*, 37-38.
- Baumüller, J., & Sopp, K. (2022). Double materiality and the shift from non-financial to European sustainability reporting: review outlook and implications. *Jornal of Applied Accounting Research*, vol. 23 No. 1, 23.
- Bekken, F. S., & Svendsen, J. (2021). Revisors attestasjon av bærekraftsrapporter: Nyten for institusjonelle investorer i Norge. *NTNU*, 2.
- Berg, J. A. (2012). Fysisk aktivitet og arbeidslivet - en litteraturstudie. *Høgskolen i Molde*, 4-5.
- Berrone, P., Horacia, R. E., Ricart, J. E., Brito, E., & Giuliadori, A. (2023). How can research contribute to the implementation of sustainable development goals? An interpretive review of SDG literature in management. *International Journal of Management Reviews*, Volume 25, issue 2, 318-339.
- Bhattacharya, A., Good, V., Sardashti, H., & Pelozo, J. (2020). Beyond Warm Glow: The Risk-Mitigating Effect of Corporate Social Responsibility (CSR). *Journal of Business Ethichs*, 318-319.
- Bircana, N. G. (2022). The Irony of financial Reporting. *Jornal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, Volume 8, Issue 4, 98-116.
- Brightest. (2023, Januar 11). *What are the EU Sustainability Reporting Standards (ESRS)?* Retrieved from brightest.io: <https://www.brightest.io/eu-esrs-sustainability-reporting-standards>
- Buică, N. A., Avram, M., Mihai, M., & Drăgan, C. (2018). The role of audit in increasing the corporate social responsibility. *University of Craiova*, 108-118.
- Celsia. (2023, April 17). *Corporate Sustainability Reporting Directive: what companies should know about the new CSRD requirements*. Retrieved from celsia.io:

<https://www.celsia.io/blogs/corporate-sustainability-reporting-what-will-the-new-csrd-requirements-mean-for-companies>

- Christensen, B., Eilifsen, A., Messier Jr, W., Glover, S., & Prawitt, D. (2021). *Book under review for publishing/Updated version of Auditing & Assurance Services Appendix B Data Analytics in the Audit*. Georgia, US: McGraw Hill Higher Education.
- Christensen, H. B., Hail, L., & Leuz, C. (2021). Mandatory CSR and sustainability reporting, economic analysis and literature review. *Review of Accounting Studies*, 1177-1209.
- Cohen, J. R., & Simnett, R. (2015). CSR and Assurance Services: A Research Agenda. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 59-74.
- de Jager, A. (2022, Desember 19). *Fail to Plan, Plan to Fail: What the ESRS Means for ESG Reporting*. Retrieved from Nexio Projects: <https://blog.nexioprojects.com/fail-to-plan-plan-to-fail-what-the-esrs-means-for-esg-reporting>
- De nasjonale forskningsetiske komiteene. (2019, Februar 10). *Generelle forskningsetiske retningslinjer*. Retrieved from forskningsetikk.no: <https://www.forskningsetikk.no/retningslinjer/generelle/>
- Deloitte. (2022, August 10). *Deloitte comment letter on the draft European Sustainability Reporting Standards (ESRS)*. Retrieved from iasplus.com: <https://www.iasplus.com/en/publications/global/comment-letters/other/efrag-eds>
- Deloitte. (2022). EU setter standarden for bærekraftsrapportering fremover - hvordan ligger norske selskaper an. *Sustainability Reporting*, 64.
- Demarigny, F. (2023, Januar 31). *Sustainability information and financial market efficiency*. Retrieved from Europe Finances Régulations: <https://www.aefr.eu/fr/debate-paper/6155/sustainability-information-and-financial-market-efficiency-january-2023>
- Drageset, S. (2011, Februar 1). *Å skape data fra kvalitativt forskningsintervju*. Retrieved from Sykepleien: <https://sykepleien.no/forskning/2011/02/skape-data-fra-kvalitativt-forskningsintervju>
- Dwivedi, A., Agrawal, D., Jha, A., Gastaldi, M., Paul, S. K., & D'Adamo, I. (2021). Addressing the Challenges to Sustainable Initiatives in Value Chain Flexibility: Implications for Sustainable Development Goals. *National Library of Medicine*, 179-197.
- ECG, M. Donvito. (2022, August 1). *Public consultation on the first set of draft European Sustainability Reporting Standards (ESRS)*. Retrieved from ECG: https://www.europeancontactgroup.eu/wp-content/uploads/2022/08/ECG-response-to-EFRAG-public-consultation-on-the-first-set-of-ESRS_-01-August-2022.pdf
- Ecochain. (2022, Desember 22). *How the EU's CSRD indirectly hits suppliers too*. Retrieved from ecochain.com: <https://ecochain.com/knowledge/eu-csrd-indirectly-hits-suppliers/>
- ECONA. (2021). *Hva er EUs Green Deal og Taksonomien?* Retrieved from nye.econa.no: <https://nye.econa.no/politikk/gronn-omstilling/varens-kursrekke/hva-er-eus-green-deal/>
- EFRAG. (2022). *Public consultation on the first set of Draft ESRS*. Retrieved from Efrag.org: <https://www.efrag.org/lab3>

- EU survey. (2022). *Published results survey*. Retrieved from ec.europa.eu:
<https://ec.europa.eu/eusurvey/publication/042b2680-a71e-5ed3-11fd-84cc64eebf04>
- Eugénio, T., Gomes, S., Branco, M. C., & Morais, A. I. (2022). Non-Financial Reporting and Assurance: A New Opportunity for Auditors? Evidence from Portugal. *Environmental Disclosure and Global Reporting*, 1-15.
- European Commission. (2019). Guidelines on reporting climate-related information. *European Commission*, 7.
- European Commission. (2021). *A European Green Deal*. Retrieved from commission.europa.eu:
https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- European Commission. (2022). *Corporate sustainability reporting*. Retrieved from finance.ec.europa.eu: https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/company-reporting-and-auditing/company-reporting/corporate-sustainability-reporting_en
- Fernando, J. (2022, Mai 27). *Corporate Social Responsibility (CSR) Explained with Examples*. Retrieved from investopedia.com: <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp>
- Forskningsrådet. (2022). Veiledning til FNs bærekraftsmål. *Forskningsrådet*, 2.
- Freiberg, D., Rogers, J., & Serafeim, G. (2020). How ESG Issues Become Financially Material to Corporations and Their Investors. *Harvard Business School*, 32.
- Friedrich, T. J., Velte, P., & Wulf, I. (2022, Oktober 7). *Corporate climate reporting of European banks: are these institutions compliant with climate issues?* Retrieved from WileyOnlineLibrary: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/bse.3272>
- García-Sánchez, I.-M., Sierra-García, L., & Gracia-Benau, M.-A. (2022). How does the EU non-financial directive affect the assurance market? *Business Ethics, the Environment & Responsibility, Volume 31, Issue 3*, 823-845.
- Grønmo, S. (2021, Mai 10). *forskningsmetode - samfunnsvitenskap*. Retrieved from snl.no: https://snl.no/forskningsmetode_-_samfunnsvitenskap
- Grønmo, S. (2023, Januar 16). *Kvalitativ metode*. Retrieved from SNL.no: https://snl.no/kvalitativ_metode
- Grønmo, S. (2023, Januar 16). *Kvantitativ metode*. Retrieved from SNL.no: https://snl.no/kvantitativ_metode
- Halvorsen, K., & Jerpseth, H. (2019). *Forskningsetiske utfordringer ved kvalitative studier*. Retrieved from Sykepleien: <https://sykepleien.no/forskning/2016/04/forskningsetiske-utfordringer-ved-kvalitative-studier>
- Hovland, K. M. (2021, Juni 23). *Norge har vurdert egen bærekraft: Høyt forbruk trekker ned*. Retrieved from e24.no: <https://e24.no/energi-og-klima/i/7KE8Q4/norge-har-vurdert-egen-baerekraft-hoeyt-forbruk-trekker-ned>

- IDW, Klaus-Peter Naumann. (2022, August 4). *IDW's response to EFRAG's consultation on the draft European*. Retrieved from IDW: <https://www.idw.de/The-IDW/IDW-Comment-Letters-en/IDW-CL-2022/Down-EFRAG-ESRS.pdf>
- IISD. (2022). *What is externality?* Retrieved from iisd.org: <https://www.iisd.org/savi/faq/what-is-an-externality/>
- Iversen, J. (2021, Oktober 28). *Bærekraftig utvikling*. Retrieved from fn.no: <https://www.fn.no/tema/fattigdom/baerekraftig-utvikling>
- Jang, Y., Ya, K., Liang, H., & Yang, G. Y. (2023). The Externalities of Mandatory ESG Disclosure. *ECGI Working Paper Series in Finance*, 32.
- Kansal, M., & Joshi, M. (2014). Perceptions of investors and stockbrokers on corporate social responsibility: a stakeholder perspective from india. *Knowledge and Process Management, volume 21, number 3*, 167-176.
- Kirkeby, K. O., Akselberg, C.-E., & Riise, S. (2023, April 03). *Klima og bærekraftsrapportering Bærekraftsrevisor informerer*. Retrieved from Revisjon og regnskap: https://www.revregn.no/journal/2023/3/m-1473/B%C3%A6rekraftsrevisor_informerer
- Kjelløkken, R., Granvang, T., Bruu, B., Eilifsen, A., & Nakstad, E. (2021). Revisorloven og revisjonsforordningen. *Fagbokforlaget*.
- Klenke, K. (2016). Qualitativ research in the study of leadership. *Emerald Group Publishing Limited*, 54.
- KPMG. (2022). *Do you know what is hiding in your value chain? Now you should*. Retrieved from <https://blog.nexioprojects.com/fail-to-plan-plan-to-fail-what-the-esrs-means-for-esg-reporting>
- Kuh, T., Shepley, A., Bala, G., & Flowers, M. (2020). Dynamic Materiality: measuring what matters. *Truvalue Labs*, 15.
- Losnegård, A. (2021, Desember 17). *De store revisjonsselskapene fortsetter å ta markedsandeler*. Retrieved from Advokatwatch: <https://advokatwatch.no/nyheter/revisorer/article13565717.ece>
- Mahoney, L. S., Thorne, L., Cecil, L. C., & Lagore, W. A. (2012). A research note on standalone corporate social responsibility report: Signaling or greenwashing? *Critical Perspectives on Accounting, Volume 24, Issue 4-5*, 350-359.
- McCombes, S. (2021, Juni 7). *What Is a Research Design | Types, Guide & Examples*. Retrieved from Scribbr.com: <https://www.scribbr.com/methodology/research-design/>
- Miljødirektoratet. (2019). *Om Europas grønne giv*. Retrieved from <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/internasjonalt/gronn-giv/europas-gronne-giv/>
- Nadim, M. (2015). Generalisering og bruken av analytiske kategorier i kvalitativ forskning. *Sosiologisk Tidsskrift, Vol. 23, Iss. 3*, 129-148. Retrieved from Idunn.
- NHO. (2020, Januar 6). *Bærekraftig utvikling blir viktigere for eiere, investorer og långivere*. Retrieved from NHO.no: <https://www.nho.no/tema/energi-miljo-og-klima/artikler/bedriftene-ma-ogsaa-vare-baerekraftige/>

- NHO. (2022). *CSRD - EUs nye regler for rapportering om bærekraft*. Retrieved from NHO.no: <https://www.nho.no/tema/barekraftig-utvikling/artikler/csrd---eu-nye-regler-for-rapportering-om-barekraft/>
- Nilsen, H. R., & Halleråker, J. H. (2022, Februar 15). *EUs taksonomi for bærekraftig aktivitet*. Retrieved from SNL.no: https://snl.no/EUs_taksonomi_for_b%C3%A6rekraftig_aktivitet
- Nilstun, C. (2022, Januar 03). *Interessent*. Retrieved from SNL.no: <https://snl.no/interessent>
- NKRFs Revisjonskomite. (2015). Informasjonsskriv 2015 - Internt kvalitetskontrollsystem. *NKRF*, 1-15.
- Nohra, Y. (2022, September 20). *IFRS and EFRAG's New Sustainability Reporting Standards*. Retrieved from blog-qhse.com: <https://www.blog-qhse.com/en/ifrs-and-efrags-new-sustainability-reporting-standards>
- NTB. (2022, Juli 28). *Organisasjon: Vi har brukt opp jordens ressurser for å it*. Retrieved from VG.no: <https://www.vg.no/nyheter/i/QyQAQx/organisasjon-vi-har-brukt-opp-jordens-ressurser-for-i-aar>
- Poveda, C. A. (2017). *Sustainability Assessment, A Rating System Framework for Best Practices*. Bingley: Emerald Publishing Limited.
- PwC. (2022). *Standarder for bærekraftsrapportering*. Retrieved from pwc.no: <https://www.pwc.no/no/pwc-aktuelt/baerekraftsrapportering/standarder-for-baerekraftsrapportering.html>
- PwC, G. Lord. (2022, juli 29). *Public consultation on the first set of draft European Sustainability Reporting Standards (ESRS)*. Retrieved from <https://www.pwc.com/gx/en/about/pdf/response-to-efrag-consultation-on-draft-european-sustainability-reporting-standards-2022.pdf>
- Ramboll. (2022). ANALYSIS OF THE FEEDBACK RECEIVED IN RESPONSE TO THE PUBLIC. *Management Consulting*, 1-12. Retrieved from Ramboll.
- Regjeringen. (2021, Juni 23). *Regjeringen har lagt frem statusrapport om bærekraftsmålene*. Retrieved from Regjeringen.no: <https://www.regjeringen.no/no/dokumentarkiv/regjeringen-solberg/aktuelt-regjeringen-solberg/kmd/pressemeldinger/2021/regjeringen-har-lagt-frem-statusrapport-om-barekraftsmalene/id2863245/>
- Regjeringen. (2022, Mai 6). *EU-høring om nye europeiske standarder for bærekraftsrapportering*. Retrieved from Regjeringen.no: <https://www.regjeringen.no/no/aktuelt/eu-horing-om-nye-europeiske-standarder-for-barekraftsrapportering/id2911784/>
- Revisorforeningen. (2021, April 21). *EU lanserer forlag om nytt rapporteringsdirektiv om bærekraft*. Retrieved from Revisorforeningen.no: <https://www.revisorforeningen.no/fag/nyheter/eu-kommisjonen-lanserer-forslag-om-nytt-barekraftig-rapporteringsdirektiv/>
- Revisorforeningen. (2022, November 15). *Europeiske standarder for bærekraftsrapportering klare*. Retrieved from revisorforeningen.no: <https://www.revisorforeningen.no/om-oss/dnr-mener1/europeiske-standarder-for-barekraftsrapportering-klare/>
- Revisorforeningen. (2022, Mai 1). *Europeiske standarder for rapportering av bærekraft*. Retrieved from revisorforeningen.no: <https://www.revisorforeningen.no/fag/nyheter/europeiske-standarder-for-rapportering-av-barekraft-esrs/>

- Revisorforeningen. (2023, Mars 28). *Nye regler om bærekraftsrapportering (CSRD) innføres fra 2024*. Retrieved from Revisorforeningen: <https://www.revisorforeningen.no/fag/nyheter/nye-regler-om-barekraftsrapportering-fra-2024/>
- Rödl & Partner. (2022, Desember 16). *EU Taxonomy, CSRD, Climate & Co. - We answer your questions from the 1st ESG day*. Retrieved from roedl.com: <https://www.roedl.com/insights/esg-news/2022-12/eu-taxonomy-csrd-climate-questions-answers-esg-day>
- Shen, X., Ho, K.-C., Yang, L., & Leonard, W. F.-S. (2021). Corporate social responsibility, market reaction and accounting conservatism. *Accounting Conservatism, Col. 50, No. 6*, 1838-1839.
- Stenheim, T., Baksaas, K. M., & Kulset, E. (2020). *Aktuelle temaer i regnskap og revisjon*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- The Farnsworth Group. (2023). *How to achieve trustworthiness in qualitative research*. Retrieved from Thefarnsworthgroup.com: <https://www.thefarnsworthgroup.com/blog/trustworthiness-qualitative-research>
- Tvedt, T. (2018). Revisors attestasjoner. *Revisjon & Regnskap*, 59-62.
- UNIDO. (2022). *What is CSR?* Retrieved from unido.org: <https://www.unido.org/our-focus/advancing-economic-competitiveness/competitive-trade-capacities-and-corporate-responsibility/corporate-social-responsibility-market-integration/what-csr>
- University of Newcastle. (2023). *Research Methods: what are research methods?* Retrieved from University of Newcastle Library Guides: <https://libguides.newcastle.edu.au/researchmethods>
- UtforskSinnet. (2022, Februar 5). *Hva er forskjellen mellom validitet og reliabilitet*. Retrieved from utforsksinnet: <https://utforsksinnet.no/hva-er-forskjellen-mellom-validitet-og-reliabilitet/>
- Velte, P. (2021). Determinants and consequences of corporate social responsibility assurance: a systematic review of archival research. *Society and Business Review, volume 1, Issue 1-18*, 1-2.
- Vikøren, B. M., & Pihl, R. (2022, November 7). *Verdikjede*. Retrieved from snl.no: <https://snl.no/verdikjede>
- Wang, J.-B., Wang, G.-H., & Ou, C.-Y. (2023). The Key Factors for Sustainability Reporting Adoption in the Semiconductor Industry Using the Hybrid FRST-PSO Technique and Fuzzy DEMATEL Approach. *MDPI*, 1-19. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2071-1050/15/3/1929>
- Wang, T. K., & Li, D. (2015). Market Reactions to the First-Time Disclosure of Corporate Social Responsibility Reports: Evidence from China. *CrossMark*, 661-677.
- Wilkinson, N. (2023, April 4). *FNs bærekraftsmål*. Retrieved from fn.no: <https://www.fn.no/om-fn/fns-baerekraftsmaal>
- Xiao, X., & Shailer, G. (2021). Stakeholders' perceptions of factors affecting the credibility of sustainability reports. *The British Accounting Review, Volume 54, Issue 1*, 1-21. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0890838921000287?fr=RR-2&ref=pdf_download&rr=7babe9d9586a0b55
- Zamora, V. L. (2021). Corporate Social Responsibility Disclosure Credibility. *Center for Business Ethics Associate*, 4.

Standarder og reguleringer

ISAE 3000 – Attestasjonsoppdrag som ikke er revisjon eller forenklet revisorkontroll av historisk finansiell informasjon (R)

ISA 320 – Vesentlighet ved planlegging og gjennomføring av en revisjon

ESRS – European Sustainability Reporting Standard

ISSA 5000 – General Requirements for Sustainability Assurance

ISSB – International Sustainability Standards Board